

CRKVENE PRILIKE U RAPSKOJ BISKUPIJI U XVI. STOLJEĆU

Zrinka NOVAK, Zagreb

Na temelju dostupne literature i objavljenih izvora u ovome radu nastoje se izložiti društvene i crkvene prilike u kojima je živjelo stanovništvo na području Rapske biskupije u XVI. stoljeću te vanjskopolitičke i gospodarske okolnosti koje su u tome razdoblju utjecale na znatnu stagnaciju u mnogim segmentima svakodnevnoga života žitelja rapske komune i njezina distrikta. Posebna pozornost usmjerena je na analizu materijalnoga i moralnoga stanja u rapskoj Crkvi prije i poslije Tridentuskoga sabora (1545.–1563.), koji je označio prekretnicu u povijesti Katoličke crkve, u smjeru katoličke obnove, a koja je djelomično zahvatila i rapsku Crkvu u drugoj polovini XVI. stoljeća.

KLJUČNE RIJEČI: *Rab, Rapska biskupija, rani novi vijek, crkvena povijest.*

Osvrt na rezultate historiografije

Pokušamo li sagledati sve znanstvene i stručne naslove o prošlosti otoka Raba, može se uočiti da je dosad najcjelovitije izdanje objavljeno još prilično davne 1926. godine, kada je knjigu pod naslovom *Otok Rab*, autora Vladislava Brusića, izdao Franjevački samostan sv. Eufemije u Kampoju.¹ Ta je monografija desetljećima bila jedini sustavni zbir sadržaja o rapskoj povijesti i sadašnjosti. Iako je Brusićeva monografija bogata faktografijom i vidljivo je da ju je autor pisao s mnogo žara i entuzijazma, ona je danas, zbog nedostatnoga znanstvenog aparata i novih znanstvenih spoznaja, pomalo metodološki zastarjela. Među novija monografska izdanja rapske povijesti i umjetnosti svakako možemo ubrojiti reprezentativnu fotomonografiju *Rab – grad umjetnosti*, autora Miljenka Domijana, nastalu kao produkt njegovih interdisciplinarnih istraživanja. Knjiga je, doduše, više usmjerena na kulturnu i umjetničku baštinu grada, ali je autor dao opširan pregled povijesnoga i urbanoga razvoja Raba od rimskoga razdoblja preko srednjega vijeka do najnovijega doba.²

¹ Vladislav BRUSIĆ, *Otok Rab. Geografski, historijski i umjetnički pregled sa ilustracijama i geografskom kartom Kvarnera i Gornjeg primorja*, Rab, 1926.; II. izdanje, Zagreb, 1990.

² Miljenko DOMIJAN, *Rab – grad umjetnosti*, Zagreb, 2001., II. izdanje 2007.

Do danas se učinio veliki historiografski iskorak u istraživanju rapske povijesti. Detaljnija arhivska istraživanja, napose u Državnim arhivima u Zadru i Rijeci te Župnom arhivu u Rabu i Arhivu samostana sv. Eufemije u otočnom mjestu Kampor, koja su vršili neki naši povjesničari, rezultirala su objavljivanjem više vrijednih studija o povijesti Raba izdanih u posljednjih dvadesetak godina. To se posebice odnosi na *Rapski zbornik*, koji je objavljen 1987. godine kao produkt znanstvenoga skupa o otoku Rabu održanog na Rabu od 25. do 27. listopada 1984. godine.³ Radovi izdani u *Rapskom zborniku* obuhvatili su široku lepezu tema iz povijesti kulture, umjetnosti, pomorstva, brodogradnje, prava, gospodarstva, diplomacije, Crkve, ali i iz onih područja prirodnih znanosti, kao što su geografija, geologija, klimatologija, biologija, ornitologija, šumarstvo i dr. Od autora zastupljenih u *Rapskome zborniku*, koji se bave kulturnim, crkvenim i duhovnim aspektima rapske povijesti, svakako valja istaknuti Andreja Mohorovičića, ujedno i urednika *Rapskoga zbornika*, koji je pisao o kulturno-povijesnome značenju Raba;⁴ Cvitu Fiskovića,⁵ koji je proučavao kiparstvo i slikarstvo renesansnoga Raba; Petra Runje,⁶ koji je izložio temu o rapskim franjevcima trećorecima u kasnome srednjem vijeku; Zoraidu Demori-Staničić,⁷ koja se bavila umjetničkom baštinom franjevačkoga samostana sv. Eufemije; Nikicu Kolumbića, koji je pisao o specifičnoj vrsti dramskih crkvenih tekstova, tj. o rapskim dijaloškim »plačevima« u novome vijeku,⁸ te Vesnu Tudjinu Gamulin,⁹ koja je prikazala lik i teološko-ekleziološku misao Marka Antuna de Dominisa (1560.–1624.), intelektualca poniklog iz rapske sredine koji se zalagao za reformu Katoličke crkve i za pomirenje Katoličke i Anglikanske crkve.

Godine 1986., kada je izašla knjiga Stjepana Antoljaka *Izvori i literatura o prošlosti otoka Raba od ranoga srednjeg vijeka do godine 1797.*, moglo se uočiti da se hrvatska historiografija do tada i nije mnogo bavila crkvenom poviješću Raba, a i sami izvori nisu bili dovoljno valorizirani. Krenemo li kronološkim redom, vidljivo je da je od starijih izdanja nekoliko važnijih radova koji se tiču povijesti rapske Crkve. U prvome redu treba spomenuti naslov *Illyricum sacrum* talijanskoga crkvenoga povjesničara Daniela Farlatija, koji u V. volumenu toga opširnoga djela povezuje političku i crkvenu povijest Raba i pruža detaljniji opis pojedinih rapskih biskupa i događaja vezanih uz rapsku Crkvu.¹⁰ Jacopo Coleti je u svojoj *Additamenta ad Ecclesiam Arbensem*¹¹ nadopunio Farlatijevo djelo. U svojoj knjizi pod naslovom *Najstarija poviest krčkoj, osorskoj, rabskoj, senjskoj i krbavskoj biskupiji*,

³ Andre MOHORVIČIĆ (ur.), *Rapski zbornik – Zbornik radova sa znanstvenog skupa o otoku Rabu održanog od 25. do 27. listopada 1984. godine*, Zagreb, 1987.

⁴ Andre MOHORVIČIĆ, »Kulturno-povijesno značenje Raba«, *Rapski zbornik*, str. 33–46.

⁵ Cvito FISKOVIĆ, »Prilog poznavanju kiparstva i graditeljstva 15. i 16. stoljeća u Rabu«, *Rapski zbornik*, str. 321–332.

⁶ Petar RUNJE, »Franjevci trećoreci-glagoljaši na Rabu u srednjem vijeku«, *Rapski zbornik*, str. 333–336.

⁷ Zoraida DEMORI-STANIČIĆ, »Franjevački ciklus na drvenom stropu crkve Sv. Bernardina u Kamporu na Rabu«, *Rapski zbornik*, str. 337–352.

⁸ Nikica KOLUMBIĆ, »Rapski dijaloški 'plačevi' XV. i XVI. stoljeća«, *Rapski zbornik*, str. 383–387.

⁹ Vesna GAMULIN, »Marko Antonije de Dominis – hereza kao alternativno mišljenje«, *Rapski zbornik*, str. 369–370.

¹⁰ Daniele FARLATI, *Illyricum Sacrum*, t. V, *Ecclesia Jadertina cum suffraganeis, et ecclesia zagrabienensis*, Venetiis, 1775., str. 223–294.

¹¹ Jacopo COLETI, »Additamenta ad Ecclesiam Arbensem«, *Illyricum Sacrum*, t. V, str. 624–629.

Ivan Črnčić¹² donosi neke nove podatke o ranosrednjovjekovnoj povijesti Rapske biskupije te nadopunjuje i ispravlja i samoga Farlatija. Giuseppe Praga, osim što se bavio ranijom rapskom poviješću, napose onom za vrijeme normanskoga opsjedanja grada i prijenosom relikvija u komunu,¹³ objavio je i analizirao tekst statuta Bratovštine sv. Eufemije iz 16. IX. 1491. i njezino obnavljanje.¹⁴ Praga je pisao općenito o rapskoj povijesti,¹⁵ ali i umjetnosti i književnosti, samo kroz talijansku prizmu gledišta.¹⁶ Franjevački samostan sv. Eufemije na Rabu vrlo opširno je opisao Vladislav Brusić u nekoliko nastavaka objavljenih u *Hrvatskoj straži* 1936. godine.¹⁷ Poviješću i kulturno-umjetničkim znamenitostima istoga samostana bavio se i Andrija Bonifačić objavivši fotomonografiju koja je već doživjela i više izdanja na talijanskom, njemačkom, francuskom i engleskome jeziku.¹⁸

Tridesetih godina prošloga stoljeća crkvene inventare analizirao je Mato Polonijo. Tako je 1938. objavio tekst inventara rapske stolnice iz 1582. i opisao njezine inventare od 1579. do 1614. godine.¹⁹

U svome voluminoznome djelu *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima*, izdanom 1964. godine, Ivan Ostojić je, služeći se arhivskom građom, obradio među ostalima i benediktinske crkve i samostane na Rabu.²⁰

Uz crkvenu povijest proučavala se i politička povijest Raba, koja je bila uključena u jedan širi okvir. Tako je o sudjelovanju pomoraca s Kvarnera (Kopra, Cresa, Krka i Raba) u Lepantskoj bitci i njezinim posljedicama za stanovnike toga područja, a među ostalima i Rabljane i njihov otok, pisao Eduard Peričić dajući osvrt i na demografsku sliku Raba u drugoj polovini XVI. stoljeća.²¹

U posljednjih desetak godina, neki naši povjesničari izvršili su detaljnija istraživanja bogate arhivske građe rapskoga notarijata na temelju kojih je napisano i nekoliko važnih studija vezanih uz rapsku crkvenu, vjersku, ali i kulturnu, gospodarsku, demografsku, pravnu i političku povijest te povijest svakodnevice napose srednjovjekovnoga i ranonovovjekovnoga razdoblja.

¹² Ivan ČRNČIĆ, *Najstarija poviest krčkoj, osorskoj, rapskoj, senjskoj i krbavskoj biskupiji*, Rim, 1867.

¹³ Giuseppe PRAGA, »La traslazione di S. Niccolo e i primordii delle guerre normanne in Adriatico«, *Archivio storico per la Dalmazia*, vol. XI-XXVI, Roma, 1931.–1933.

¹⁴ Giuseppe PRAGA, »La mariegola della confraternità do Sant'Eufemia di Arbe«, *Archivio storico per la Dalmazia*, 7/1932, XIV/80, str. 386–391.

¹⁵ Giuseppe PRAGA, »La storia di Arbe in una recente monografia«, *Atti e Memorie della Società Dalmata di Storia Patria*, vol. I, Zadar, 1926., str. 5–26.

¹⁶ Giuseppe PRAGA, »Arbe nella storia dell'arte, delle lettere e del pensiero italiano«, *Museum (Bollettino della Biblioteca e Museo della Repubblica di San Marino)*, XXI/I, San Marino, 1927., str. 3–15.

¹⁷ Vladimir BRUSIĆ, »Franjevački samostan sv. Eufemije na Rabu«, *Hrvatska straža*, Zagreb, 1936., god 3, br. 175, 176, 180, 183, 181, 183, 186, 188, 189, 191.

¹⁸ Andrija BONIFAČIĆ, *Samostan sv. Eufemije-Kampor na otoku Rabu: povijest, kultura, umjetnost*, Zagreb, 1985.; II. izdanje nosi naslov *Samostan sv. Eufemije*, Zagreb, 2007.; talijansko izdanje: *Convento di San't Eufemia*, Zagreb, 2008.; njemačko izdanje: *Kloster der Hl. Euphemia*, Zagreb, 2008.; francusko izdanje: *Le monastere de Sainte-Euphemia*, Zagreb, 2008.; englesko izdanje: *Monastery of St Euphemia*, Zagreb, 2008.

¹⁹ Mato POLONIJO, »Najstariji sačuvani inventari bivše stolne crkve u Rabu«, *Croatica sacra*, 8 (1938.) 15–16, str. 59–72.

²⁰ Ivan OSTOJIĆ, *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima*, Split, 1963.

²¹ Eduard PERIČIĆ, *Prinos pomoraca iz Kopra, Cresa, Krka i Raba na njihovim galijama u Lepantskoj bici*, HAZU, Zadar, 1974.

Za proučavanje pravnih, kulturnih, vjerskih, obiteljskih, gospodarskih, društvenih, urbanih, zdravstvenih i svakodnevnih običaja neke komune, istraživač se neizostavno mora služiti komunalnim statutom. Rapski komunalni statut iz XIV. stoljeća prvi put je objavljen početkom XX. stoljeća.²² Najnovije izdanje statuta grada Raba iz 1328. i njegove reformacije iz 1598. godine objavili su Lujo Margetić i Petar Strčić, dajući pritom i podrobniju kritičku povijesno-pravnu analizu pojedinih odredaba i običajnoga prava srednjovjekovne rapske komune.²³ Lujo Margetić također je napisao studiju o rapskome protostatutu iz 1234. godine,²⁴ a bavio se i starijom pravnom poviješću Raba u ranome srednjem vijeku.²⁵

Što se tiče razdoblja kasnoga srednjeg i ranoga novog vijeka, treba upozoriti na nekoliko znanstvenih studija u kojima su se autori bavili problematikom koja će biti u fokusu ovoga rada. Ovdje napose valja istaknuti radove koji, iako u svom središtu razmatraju društvenu, gospodarsku, demografsku, vjersku i crkvenu povijest u vremenskom periodu kasnoga srednjeg vijeka, zbog najnovijih metodoloških postavki i znanstvene analize izvorne građe temeljene na interdisciplinarnom pristupu, kao vrijedne studije mogu poslužiti i za usporedbu s kasnijim razdobljem, posebno u proučavanju povijesti Raba XVI. stoljeća. Tako se rapskom poviješću kasnoga srednjeg vijeka bavio Tomislav Raukar, koji je dao opširniji presjek gospodarskih, kulturnih, duhovnih, crkvenih i svakodnevnih prilika XV. stoljeća, ali u nekim pitanjima, kao što je demografija, prelazi i u sljedeće stoljeće, jer se tek od sredine XVI. stoljeća mogu iščitati prvi sačuvani podatci o broju stanovnika Raba.²⁶ O doseljenicima iz kopnenih dijelova Hrvatske na Rab pred osmanskim najezdom na razmeđu XV. i XVI. stoljeća pisao je Borislav Grgin analizirajući razloge migracija i raščlanjujući društvene slojeve koji naseljavaju otok kao i njihov utjecaj na intelektualno-demografski oporavak Raba u tome razdoblju.²⁷ Vezano uz rapska i paška iseljavanja u Mletke u kasnome srednjem i ranome novom vijeku, neizostavno treba istaknuti znanstvenu studiju Lovorke Čoralić naslovljenu »Pažani i Rabljani u Mlecima od 14. do 18. stoljeća«²⁸ u kojoj se autorica, na temelju istraživanja uglavnom oporučne građe, bavi proučavanjem fenomena pojačanoga vala iseljavanja u Veneciju zbog različitih prirodnih i društvenih okolnosti koje su u tome razdoblju pogađale Rab, ali i općenito istočnu jadransku obalu. Težište te studije je u analizi svakodnevnoga života Rabljana i Pažana u Mlecima i različitih oblika njihove povezanosti s domovinom.

---

²² Ugo INCHIOSTRI, A. G. GALZIGNA, »Gli statuti di Arbe con prefazione e appendice di documenti inediti o dispersi«, *Archeografo Triestino*, vol. XXIII, Trst, 1899.–1900., str. 59–100; vol. XXIV, Trst, 1902., str. 355–417.

²³ Lujo MARGETIĆ – Petar STRČIĆ, *Statut rapske komune iz 14. stoljeća*, Rab – Rijeka, 2004.

²⁴ Lujo MARGETIĆ, »Rapski protostatut iz 1234. godine«, *Vjesnik Povijesnog arhiva Rijeka*, 38 (1996.), str. 105–117.

²⁵ Lujo MARGETIĆ, »Iz starije pravne povijesti Raba«, *Rapski zbornik*, str. 199–211.

²⁶ Tomislav RAUKAR, »Rab sredinom XV. stoljeća«, *Croatica christiana periodica*, 22 (1998.) 42, str. 27–36; ISTI, *Studije o Dalmaciji u srednjem vijeku*, Split, 2007.

²⁷ Borislav GRGIN, »Doseljenici iz Hrvatske na Rabu krajem 15. i početkom 16. stoljeća«, *Raukarov zbornik: zbornik u čast Tomislava Raukara*, ur. Neven BUDAK, Zagreb, 2005., str. 537–547.

²⁸ Lovorka ČORALIĆ, »Pažani i Rabljani u Mlecima od 14. do 18. stoljeća«, *Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci* 40 (1998.), str. 3–52.

Nedavno je svjetlo dana ugledala i knjiga *Građani i plemići: uspon i pad rapskoga plemstva*, rad slovenskoga autora Dušana Mlacovića, koji je valorizirao arhivsko gradivo pretežno XIV. stoljeća, napose isprave rapskih bilježnika, vezano uz političko i društveno djelovanje rapskoga plemstva.²⁹ Iako je u središtu te knjige geneza, uspon i pad rapskoga plemstva, Mlacović se nije zaustavio samo na toj temi, već je u jednom opširnijem poglavlju pod naslovom »Rab i regija« ocrtao i rapske povijesne prilike od srednjega vijeka do XIX. stoljeća.³⁰

Gospodarskim stanjem otoka i djelatnošću njegova stanovništva u ranonovovjekovnome razdoblju, gledajući kroz prizmu širega regionalnog konteksta, bavio se Ivan Pederin u dvjema studijima pod naslovom »Rapska trgovina, pomorstvo, brodogradnja, ribarstvo, materijalna kultura i novčarstvo u XVI. stoljeću«³¹ i »Rapske šume, fontik, universitas i banke s osvrtom na odgovarajuće ustanove u Zadru«.³²

Uz proučavanje rapske crkvene povijesti XVI. stoljeća, što će biti tematska i vremenska odrednica ovoga rada, neizostavno je spomenuti magistarski rad, obranjen 2004. godine na zagrebačkome Filozofskom fakultetu, autorice Tee Perinčić, koja je analizirala stanje u Rapskoj biskupiji u drugoj polovini XVI. stoljeća kroz prizmu apostolske vizitacije Augustina Valiera iz 1579. godine. Perinčić razmatra društvenu atmosferu Raba zapaženu očima visokoga crkvenog velikodostojnika.³³ Ta je vizitacija sredinom 50-tih godina bila tema još jedne, zasad neobjavljene doktorske disertacije Ivana Vitezića, obranjene na rimskoj Gregoriani, pod naslovom »Prva posttridentska apostolska vizita u Dalmaciji (1579.)«.³⁴

U studiji pod naslovom »Uprava, crkva, politika i kultura na Rabu u XVI. stoljeću« Ivana Pederina,³⁵ na temelju arhivskih istraživanja rapskoga notarijata, autor daje sažet prikaz unutarnjih prilika i vanjskih okolnosti u rapskoj komuni u spomenutom razdoblju, ali se više zadržava u vremenskoj odrednici prve polovine XVI. stoljeća. Posebno je zanimljivo poglavlje o rapskoj Crkvi u kojem se raščlanjuje administrativno uređenje Rapske biskupije, zatim se govori o kanonicima koji su stvarno upravljali crkvom i o biskupovoj nemoći na terenu, o disciplinskom stanju klera, o redovima, hodočašćima, bratovštinama i hospitalima. Na kraju daje se presjek duhovnoga života u Rapskoj biskupiji u XVI. stoljeću. Na sličan način isti je autor analizirao stanje rapske Crkve i društva u XV. stoljeću u knjizi »Rab u osvit humanizma i renesanse«.³⁶

Rapskim bratovštinama od kasnoga srednjeg vijeka do konca XVIII. stoljeća bavio se Alojzije Toić, koji je u studiji naslovljenoj *Rapske bratovštine i o biskupu Ivanu Luki Gagragninu* prikazao kulturnu, duhovnu i gospodarsku važnost pojedinih bratovština, njihovo

²⁹ Dušan MLACOVIĆ, *Građani i plemići: uspon i pad rapskoga plemstva*, Zagreb, 2008.

³⁰ Dušan MLACOVIĆ, *Građani i plemići: uspon i pad rapskoga plemstva*, pogl. 3. »Rab i regija«, str. 44–70.

³¹ Ivan PEDERIN, »Rapska trgovina, pomorstvo, brodogradnja, ribarstvo, materijalna kultura i novčarstvo u XVI. stoljeću«, *Vjesnik Povijesnog arhiva Rijeka*, 35/36 (1994.), str. 157–183.

³² Ivan PEDERIN, »Rapske šume, fontik, universitas i banke s osvrtom na odgovarajuće ustanove u Zadru«, *Rapski zbornik*, str. 131–140.

³³ Tea PERINČIĆ, *Rapska biskupija u vizitaciji Agustina Valiera 1579. godine*, magistarski rad, Zagreb, 2004.

³⁴ Ivan VITEZIĆ, *La prima visita apostolica posttridentina in Damlazia (nell'anno 1579.): estratto dalla tesi di laurea presso la Facolta di Storia Ecclesiastica della Pontificia Università Gregoriana*, Rim, 1957.

³⁵ Ivan PEDERIN, »Uprava, crkva, politika i kultura na Rabu u XVI. stoljeću«, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 36 (1994.), str. 125–168.

³⁶ Ivan PEDERIN, *Rab u osvit humanizma i renesanse*, Rab, 1989.

uspostavljanje i ukidanje u pojedinim razdobljima te različite aspekte njihova djelovanja u vidu kršćanskoga milosrđa.³⁷

Vrlo važan prilog životopisu rapskoga biskupa Blaža Sidinea (1567.–1583.), koji je djelovao u duhu tridentskih reformi, dala je Lovorka Čoralić,³⁸ objavivši njegov opširan inventar pokretne imovine koji se čuva u Državnom arhivu u Zadru u okviru fonda *Spisi rapskih bilježnika*.³⁹ Biskupov inventar načinjen je u tri navrata tijekom 1584. godine, neposredno prije i poslije biskupove smrti. Taj inventar zorno svjedoči o biskupovu životu i djelovanju, ali je i iscrpno vrelo za upoznavanje materijalne kulture i umjetničke baštine Rapske biskupije u drugoj polovini XVI. stoljeća. Ista je autorica također analizirala i objavila još jedan vrlo zanimljiv inventar crkve sv. Ivana Evanđelista iz 1784., kao prilog poznavanju crkvene prošlosti Raba, dajući kratak povijesni pregled navedene crkve i istoimenoga samostana.⁴⁰ Ujedno je istražila i objavila inventar crkve sv. Petra, koja se nalazila u sklopu poznatoga istoimenoga benediktinskog samostana u Supetarskoj Drazi.⁴¹

Rapskim hodočašćima krajem srednjega vijeka kao jednim od aspekata pobožnosti stanovnika komune bavio se Zoran Ladić, analizirajući oporuke komunalnoga stanovništva kao najvrednijega izvora za ovu problematiku.⁴² Vezano uz još jedan vid pobožnosti rapskoga stanovništva – štovanje svetaca, o važnosti i značenju kulta gradskoga zaštitnika sv. Kristofora za Rabljane i njihovu vjersko-kulturnu povijest pisali su Zoran Ladić i Meri Kunčić.⁴³

Povijesti i ustrojstvu Rapskoga kaptola (*Capitulum Arbensis*) Ante Gulin posvetio je zasebno poglavlje u svojoj monografiji *Hrvatski srednjovjekovni kaptoli Dalmacije, Hrvatskog primorja, Kvarnerskih otoka i Istre*.⁴⁴

Oslanjajući se na dosadašnje spoznaje historiografije, ali i na objavljena vrelo o Rapskoj biskupiji u ranome novom vijeku, u ovome radu nastojat će se približiti prilike i stanje u rapskoj Crkvi u XVI. stoljeću.

Kratki pregled povijesti Rapske biskupije

Rapska biskupija jedna je od najstarijih na povijesnome hrvatskom prostoru. Prvi imenom poznati rapski biskup Ticijan sudjelovao je na provincijskim crkvenim saborima, održanima u Saloni 15. VI. 530. i 4. V. 533. i na njihovim aktima supotpisao se kao: *Ti-*

³⁷ Alojzije TOIĆ, *Rapske bratovštine i o biskupu Ivanu Luki Garagninu*, Rab, 1995.

³⁸ Lovorka ČORALIĆ, »Prilog životopisu rapskog biskupa Blaža Sidinea: (1567.–1583.)«, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti u Zadru*, 45 (2003.), str. 137–151.

³⁹ Državni arhiv u Zadru, *Spisi rapskih bilježnika*, Bilježnik Gabriel Zaro, kut. 18, sv. 38.1., str. 22–24, 25–28, 32–33.

⁴⁰ Lovorka ČORALIĆ, »Iz crkvene prošlosti grada Raba – inventar crkve sv. Ivana Evanđelista (1784. god.)«, *Problemi sjevernog Jadrana*, 8 (2003.), str. 107–116.

⁴¹ Lovorka ČORALIĆ, »Iz crkvene prošlosti otoka Raba – tragom inventara crkve sv. Petra u Supetarskoj Drazi«, *Pro historia croatica: Zbornik uz 70. obljetnicu života Dragutina Pavličevića*, Zagreb, 2002., str. 127–135.

⁴² Zoran LADIĆ, »Ponukani pobožnošću i znatiželjom«, *Kolo – časopis Matice hrvatske*, Zagreb, 4 (2006.), str. 262–271.

⁴³ Zoran LADIĆ, Meri KUNČIĆ, »Rabljani u tisućugodišnjem okrilju svetoga Kristofora«, *Hrvatska revija*, 3 (2003.) 2, str. 85–89.

⁴⁴ Ante GULIN, *Hrvatski srednjovjekovni kaptoli Loca credibilia Dalmacije, Hrvatskog primorja, Kvarnerskih otoka i Istre*, HAZU, Zagreb, 2008.; pogl. »Rapski kaptol (Capitulum Arbensis)«, str. 329–335.

cyanus episcopus ecclesiae Arbenensis subscripsi (530.) i *Ticyanus episcopus sanctae ecclesiae Arbenensis, his gestis consentiens subscripsi* (533.).⁴⁵ Ovi izvorni podatci ukazuju i svjedoče koliki je ugled uživao rapski biskup i njegova crkva, koja jedina među potpisanim biskupima iz pojedinih biskupija ima iznimni naziv »sancta«. Čime je rapska Crkva zaslužila taj naziv, nije poznato. Prema zapisniku o salonitanskome crkvenom koncilu održanom 530. godine, Salonitanskoj nadbiskupiji pripadale su na sjevernome Jadranu samo biskupije u Skradinu, Zadru i Rabu, a Krčka i Osorska biskupija tada se uopće ne spominju pa je vrlo vjerojatno da je u to doba Rapska biskupija obuhvaćala cijelo područje današnjega Kvarnera. Čini se da je na crkvenome saboru u Splitu 928. godine Rapska biskupija teritorijalno proširena na cijeli otok Pag i na dio susjednoga kopna prema Velebitu.⁴⁶ Velebitski dio imala je do uspostave Senjske biskupije (oko 1150.). Godine 1071. sjeverni dio otoka Paga pripao je Rapskoj biskupiji, a južni dio Ninskoj biskupiji, a kasnije novouspostavljenoj Zadarskoj nadbiskupiji/metropoliji. Rapska je biskupija, do sredine XII. stoljeća, priznavala splitskoga metropolita. No na inicijativu Venecije, koja je za svoj jadranski posjed od pape željela ishoditi osnutak nove metropolije, na koncu je i došlo do utemeljenja Zadarske nadbiskupije, i to bulom pape Anastazija IV. od 17. listopada 1154. Tada rapski, krčki, osorski i hvarski biskup⁴⁷ dolaze pod jurisdikciju zadarskoga metropolita.⁴⁸ Kvarnerske biskupije, Krčka i Rapska, izgubile su svoje župe s obje strane Velebita u trenutku kada su osnovane nove biskupije: Senjska i Krkavska, što je zasigurno utjecalo i na ekonomsku situaciju Rapske biskupije koja je time ostala bez djela prihoda.⁴⁹ Pod izravnom jurisdikcijom Zadarske metropolije Rapska biskupija ostaje tek kratko vrijeme, do 22. veljače 1155., kada je papa Hadrijan IV., u režiji Venecije, donio bulu kojom Zadarsku nadbiskupiju podvrgava jurisdikciji gradeškoga patrijarhata, čime i rapska Crkva dolazi pod njegovu upravu. Patrijarh iz Grada prelazi 1450. godine u Veneciju.⁵⁰ Budući da se Rab od 1409. do 1797. nalazio pod vrhovnom mletačkom vlašću, moguće je zaključiti da je *Serenissima* kreirala kako politički tako i crkveni život Raba i susjednih kvarnerskih otoka,⁵¹ iako joj je dozvolila određenu unutrašnju autonomiju.

Nekoliko godina nakon smrti posljednjega rapskog biskupa Ivana Petra Galzigne (u. 1822.), papa Leon XII. je bulom *Locum Beati Petri* od 30. lipnja 1828. ukinuo Rapsku i Osorsku biskupiju te ih pripojio Krčkoj biskupiji.⁵²

⁴⁵ Fedro ŠIŠIĆ, *Priručnik izvora hrvatske historije*, Zagreb, 1914., str. 160. i 164.

⁴⁶ Vladislav BRUSIĆ, *Otok Rab*, str. 68.

⁴⁷ Hvarska biskupija nalazila se pod Zadarskom nadbiskupijom do 1181., kada je vraćena pod jurisdikciju splitskoga metropolita, budući su Split i Hvar bili u sklopu ugarsko-hrvatske države. Vidi: Josip BUTURAC –Antun IVANDIJA, *Povijest Katoličke crkve među Hrvatima*, Zagreb, 1973., str. 91.

⁴⁸ Tadija SMIČIKLAS, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, sv. II, Zagreb, 1902., dok. 78, str. 76–79; Ivan MAJNARIĆ, »Razmišljanja o historiografskom pristupu problemu uzdizanja Zadra u status nadbiskupije i metropolije 1154.«, *Croatica christiana periodica* 60 (2007.), str. 101; Nada KLAJČIĆ, *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*, Zagreb, 1976., str. 54.

⁴⁹ Nada KLAJČIĆ, *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*, str. 55.

⁵⁰ Nada KLAJČIĆ, *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*, str. 62.

⁵¹ Ante GULIN, *Hrvatski srednjovjekovni kaptoli Loca credibilia Dalmacije, Hrvatskog primorja, Kvarnerskih otoka i Istre*, str. 330.

⁵² Vladislav BRUSIĆ, *Otok Rab*, str. 40.

Administrativno ustrojstvo Rapske biskupije i kaptola

Od sviju dalmatinskih biskupija, Rapska je bila prostorno najmanja. U teritorijalni opseg Rapske biskupije od druge polovine XI. stoljeća ulazile su sve župe otoka Raba i sjevernoga dijela Paga – Novalja i kapelanija Lun.⁵³

Vezano uz hijerarhijsko ustrojstvo Rapske biskupije u srednjem i ranome novom vijeku, na čelu biskupije nalazio se biskup (*episcopus*) uz kojega je katedralnom crkvom sv. Marije upravljao Kaptol (*Capitulum cathedrale, Capitulum Arbensis*), kojega je od XII. stoljeća činilo 12 kanonika. Kanonike je birao i potvrđivao biskup, ali prema prijedlogu drugih kanonika.⁵⁴ Među njima postojale su tri časti (*tres dignitates*): arhidakon (*archidiaconus*), arhiprezbiter (*archipresbyter*) i primicerij. Na poziv arhidakona, kanonici su se sastajali na vijeće (*in capitulum*) u sakristiji rapske katedrale. Oni su, osim bogoslužja, što im je bila prvenstvena zadaća, obavljali i sve druge poslove unutar katedrale. Uz kanonike, u službi rapske Crkve bila su još šestorica *mansionara*, šestorica *đakona* te šestorica *akolita* (niži kler) koje je birao Kaptol, a potvrđivao biskup. Oni su vršili pastoral među pastvom u gradu i distriktu, koji je obuhvaćao čitav otok. Uživajući stalne crkvene nadarbine (*beneficia*) i dio od crkvene desetine (*de decimis*) činili su tijelo svećenika nadarbenika (*clerici beneficiati*). U Rapskoj biskupiji, osim grada Raba, samo je još Novalja na Pagu imala stalnog župnika koji je nosio naslov arhiprezbitera. Tu službu obnašao je uvijek jedan svećenik iz rapskoga plemstva, a duhovno vodstvo nad pastvom imala su dva najstarija člana Kaptola (*capitulum rurale*) novaljske crkve. Na Rabu je bio i priličan broj svećenika, podrijetlom iz plemićkih obitelji, koji su se uzdržavali od svojega patrimonija. Neki svećenici pučani obnašali su dužnost kapelana raznih pučkih bratovština od kojih su primali godišnji doprinos.⁵⁵

Uz rapsku stolnicu postojala je i kaptolska škola u kojoj su se odgajali i školovali budući svećenici. Na čelu škole bio je kanonik, koji je prvotno nosio titulu skolastik (*scholasticus*), a potom učitelj đaka (*magister clericorum*). Takve škole imale su i dvije benediktinske opatije sv. Petra u Supetarskoj Dragi i sv. Stjepana u Podstrani te franjevci samostana sv. Ivana Evanđelista u gradu, koji je bio sjedište rapske kustodije⁵⁶ (*custodia Arbi*).

Čini se da su svećenici na Rabu, kao što je to bilo uobičajeno i u drugim dalmatinskim gradovima, odgajali i poučavali sinove patricijskih i bogatih građanskih obitelji,⁵⁷ dok su se djevojčice iz bogatih patricijskih obitelji odgajale u ženskom benediktinskom samostanu sv. Andrije.⁵⁸ U drugoj polovini XVI. stoljeća, kada je na biskupskoj stolici sjedio Blaž

⁵³ Vladislav BRUSIĆ, *Otok Rab*, str. 40–42.

⁵⁴ Ivan PEDERIN, *Rab u osvjet humanizma i renesanse*, str. 30.

⁵⁵ Ivan PEDERIN, *Rab u osvjet humanizma i renesanse*, str. 91–92; o Rapskome kaptolu vidi: Ante GULIN, *Hrvatski srednjovjekovni kaptoli Dalmacije, Hrvatskog primorja, Kvarnerskih otoka i Istre*, str. 329–335.

⁵⁶ Franjevačka provincija sv. Jeronima bila je od sredine XIV. st. sastavljena od četiriju manjih upravnih jedinica (kustodija) koje su obuhvaćale po nekoliko franjevačkih samostana. To su bile: Dubrovačka, Splitsko-makarska, Istarska i Rapska kustodija (obuhvaćala je samostane Rab, Cres, Krk, Senj i Modruš).

⁵⁷ Budući da nije bilo komunalne škole, osim svećenika patricijske sinove privremeno su podučavali rijetki učeni mještani, padovanski laureati, doktori prava ili notari. Vidi: Dušan MLACOVIĆ, *Gradani i plemići: uspon i pad rapskoga plemstva*, str. 60–61; Giuseppe PRAGA, »Scuole e Maestri in Arbe nel Medioevo e nel Rinascimento«, *Museum, Bolletino della biblioteca e Museo della Repubblica di San Marino*, Biblioteca e Museo della Repubblica di San Marino, San Marino, 1924., str. 17–19.

⁵⁸ Vladislav BRUSIĆ, *Otok Rab*, str. 95.

Sidineo (1567.–1583.), podignuta je crkva i samostan benediktinki sv. Justine, namijenjen djevojkama pučankama,⁵⁹ a u njemu su svoju primarnu naobrazbu vjerojatno mogle dobiti i djevojčice iz bogatijih pučkih obitelji.

No, općenito gledajući, u XVI. stoljeću rapsko je svećenstvo (niži kler) bilo većinom neobrazovano i neprosvijećeno, a iznimku su činili svećenici proizašli iz redova domaćega patricijata koji su crkvenu karijeru nastavljali u većim središtima diljem Europe ili kao biskupi u rapskome susjedstvu. Domaća inteligencija uglavnom je napuštala otok, a od rapskih patricija koji se po završetku školovanja više nisu vratili na Rab ističe se Marko Antun de Dominis (1560.–1624.). Nakon djetinjstva i primarne naobrazbe koju je stekao u Rabu, školovao se u Loretu i Padovi, a potom je službu nastavio kao senjski biskup i splitski nadbiskup da bi tijekom boravka u Engleskoj stekao titulu windsorskoga dekana. Zbog svojih svjetonazora o preustroju Crkve u vidu aristokratske republike kojom bi upravljao kolegijalitet biskupa i stavu o njezinoj reformi kao i učestalih kritika kojim se obrušio na papinstvo te približavanja protestantima (anglikancima u prvom redu) radi ponovnoga sjedinjenja kršćanskih crkava, De Dominis osuđuje sv. Oficij i svoj život tragično završava u Anđeoskoj tvrđavi u Rimu, gdje mu je tijelo, zajedno sa slikom i knjigama, posthumno javno spaljeno na Campo de Fiori, a pepeo bačen u Tiber.⁶⁰

Rab u XVI. stoljeću

Iz dosadašnje literature o povijesti Raba moguće je iščitati da je prva polovina XVI. stoljeća za rapsku komunu (*Comunitas Arbensis*), ali i čitav otok, odnosno distrikt (*districtus*), bilo razdoblje teže gospodarske, materijalne, demografske i moralne krize.⁶¹ Gledano s političkoga aspekta, Rab je od 1409. dobrovoljno prihvatio mletačku vrhovnu vlast te je u komuni uspostavljeno mletačko ustrojstvo vlasti s knezom-kapetanom (*conte e capitano*) na čelu, koji je imao upravnu, sudsku i vojničku vlast.⁶² No vlast koju je rapski knez držao u svojim rukama ipak nije bila apsolutna, jer od vremena uspostave mletačke vlasti on postaje namještenik u službi Republike i njegovo vršenje službe više nije bilo neograničeno, već je trajalo dvije godine. Isto tako, u vojnom smislu on je bio podređen generalnom providuru za Dalmaciju i Albaniju sa sjedištem u Zadru.⁶³ Venecija je dalmatinskim komunama dopustila određenu autonomiju, pa tako i Rabu, koji je bio relativno neovisan u unutrašnjoj politici. Još u XIV. stoljeću kroz komunalni statut definirani su politički, gospodarski, pravni, vjerski, obiteljski i svakodnevni oblici života u Rabu.⁶⁴

⁵⁹ Lovorka ČORALIĆ, »Prilog životopisu rapskog biskupa Blaža Sidinea«, str. 139.

⁶⁰ O Marku Antunu de Dominisu vidi: *Hrvatski biografski leksikon*, sv. III., Zagreb, 1993., str. 494–497.

⁶¹ Usp. Vladislav BRUSIĆ, *Otok Rab*, str. 97–132; Dušan MLACOVIC, *Gradani i plemići: uspon i pad rapskoga plemstva*, pogl. 3. »Rab i regija«, 3.1. »Rab u regiji od 19. do 16. stoljeća«, str. 44–63; Ivan PEDERIN, »Uprava, crkva, politika i kultura na Rabu u XVI. stoljeću«, str. 125–168.

⁶² Vladislav BRUSIĆ, *Otok Rab*, str. 93.

⁶³ Dušan MLACOVIC, *Gradani i plemići: uspon i pad rapskoga plemstva*, str. 108.

⁶⁴ Miljenko DOMIJAN, *Rab, grad umjetnosti*, str. 27: »Politički, upravni, gospodarski i svi ostali oblici života određeni su najznačajnijim komunalnim dokumentom, gradskim statutom. Prvi spomen o njemu potječe iz godine 1234., ali se smatra da je konačna inačica učinjena između 1325. i 1327. Ona je sačuvana u prijepisu iz godine 1597. notara Giovannija Antonija Cernotte, a na zahtjev kneza i kapetana Lorenza Michelia.«

Osim kneza, lokalnu vlast činili su Veliko i Malo vijeće. Predstavnici pučana bili su sindici, a politička organizacija pučana nazivala se *universitas*. Takva je organizacija postojala i u Novalji (*Universitas Novalee* spominje se 1500.), ali je bila u rapskoj jurisdikciji. Od 1576. godine *universitas* je imao utjecaja i u nekim inicijativama i odlukama komune, kao primjerice u gradnji nekoga novog samostana ili u izboru komunalnoga liječnika.⁶⁵

U globalnome pogledu, loše materijalno i demografsko stanje, koje je zahvatilo Rapsku biskupiju već krajem XV. stoljeća, bilo je odraz i vanjskopolitičkih okolnosti koje su izravno pogađale komunu i njezin distrikt,⁶⁶ a to se posebice odnosi na ratove koje je Mletačka Republika tijekom XVI. stoljeća vodila najprije s combrejskom ligom, zatim s uskocima i naposljetku s Osmanlijama.⁶⁷ Gledano kroz opći politički okvir, Rab je dijelio sudbinu Venecije. U takvim ratnim prilikama rapska je komuna preuzela obvezu opremanja jedne ratne galije, a mnogi rapski mladići upotpunjavali su i mletačke odrede. Neki rapski plemići bili su vođe otočnih vojnih jedinica. Zbog pojačane turske opasnosti, koja se osjećala posebno od 30-tih godina XVI. stoljeća, Venecija je po svojim otocima, pa tako i na Rabu, ustrojila i posebne straže (*guardie straordinarie*). Obvezu stražarenja imali su i plemići i pučani, ali u nejednakom omjeru: trećinu su vršili plemići, a dvije trećine pučani. U četvrtome desetljeću XVI. stoljeća dolazi do sve intenzivnijega novačenja i radnih nameta na teret pučana, koji su uzrokovali prosvjede među njihovim redovima. Pučani šalju u Veneciju svoga poslanika da im ishodi olakšice, ali molba nije bila usvojena. Kako tegobe stanovništva bivaju sve veće, pučani su 1539. godine podigli u Rabu bunu, na koju je Venecija odgovorila drastičnim mjerama upokoravanja neposlušnoga stanovništva vješanjem i zapljenom imovine. Tom prilikom dio pobunjenika bježi u susjedni Senj, gdje se pridružuje uskocima, zakletim mletačkim neprijateljima.⁶⁸

Dakle, svoje materijalne i ljudske rezerve Venecija je nadoknađivala na suprotnoj jadranskoj obali, pa i iz rapske komune. Ratovi i pljačke, posebice rapskoga brodovlja, doveli su do zastoja rapske tranzitne trgovine, što je utjecalo na loše stanje u otočkome gospodarstvu. Sredinom XVI. stoljeća, 1553. godine, Rab posjećuje mletački sindik za Dalmaciju i Albaniju, Giovanni Battista Giustiniani, koji u svom izvještaju navodi da je tada u gradu i na otoku živjelo 3500 žitelja. Giustiniani je u svom putopisu ukratko opisao karakteristike rapske komunalne samouprave dajući sažet povijesni pregled rapskoga svojevoljnog uključivanja u mletačko političko ustrojstvo.⁶⁹ Prilikom svoje apostolske vizitacije rapskoj Crkvi 1579. godine, vizitator Augustino Valier zabilježio je da je tada na Rabu živjelo 2000 stanovnika, i to 1000 njih u gradu, a preostalih 1000 naseljavalo je župe otoka: Su-

⁶⁵ Ivan PEDERIN, »Uprava, crkva, politika i kultura na Rabu u XVI. stoljeću«, str. 134.

⁶⁶ Od godine 1289., priključivši paške posjede, Rab je u svoj distrikt trajno uključio 93 km² zemljišta, a distrikt komune obuhvaćao je otok Rab, Novalju s Lunom na Pagu, otoke Grgur i Goli u Velebitskom kanalu, otok Dolin s druge strane Barbatskoga kanala, otočje Veli i Mali Laganj, Dolin i Trstenik između Raba i Cresa, otoke Maman, Srednjak i Šailovac nasuprot rta Gonar i otočić Mišnjak u vodama krajnjeg južnog ruba matičnoga otoka. Vidi: Dušan MLACOVIC, *Gradani i plemići: uspon i pad rapskoga plemstva*, str. 148.

⁶⁷ Wendy Catherine BRACEWALL, *Senjski uskoci: piratstvo, razbojništvo i sveti rat na Jadranu u šesnaestom stoljeću*, Zagreb, 1997., str. 75: »Stalna opasnost od ratova, turskih, ali i uskočkih pljački, nesigurnost plovidbe te nadiranje izbjeglica u gradove i na otoke, doveli su dalmatinske komune na rub siromaštva i preživljavanja.«

⁶⁸ Miljenko DOMIJAN, *Rab, grad umjetnosti*, str. 29.

⁶⁹ Dušan MLACOVIC, *Gradani i plemići: uspon i pad rapskoga plemstva*, str. 55.

petarsku Dragu (*Vallis Sancti Petri*), Lopar (*Villa Lopari*) i Mundanije (*Vallis Sancti Matthei*). U selu Novalja, na sjevernom djelu otoka Paga, koje je pripadalo rapskome distriktu, u to vrijeme živjelo je oko 130 odraslih osoba. Ostala mjesta otoka: Barbat, Banjol, Palit i Kampor spominju se u izvorima u kontekstu iz kojega se može zaključiti da su se tamo nalazile nastambe onih koji su samo držali zemlju u zakupu ili su bili najamnici za rad u polju ili ispašu stoke.⁷⁰

Osmanska opasnost, koja se širila iz unutrašnjosti Balkana prema sjeveru i sjeverozapadu krajem XV. i početkom XVI. stoljeća, utjecala je i na promjenu svijeta oko otoka Raba. Naime, nakon raspada Ugarskoga Kraljevstva 1526., započela je borba za krunu sv. Stjepana u koju su se upleli i hrvatski velikaši iz rapskoga zaleđa. Kvarnerska obala i zaleđe postali su ratna zona i područje pljačkaških pohoda turskih četa na putu prema Kranjskoj, Goričkoj, Koruškoj, Istri i Furlaniji. Osmanska je vojska razorila Karlobag, koji se nalazio u neposrednome rapskom zaleđu, a ujedno je bio i važna transportna luka za rapsku robu prema Velebitu i unutrašnjosti. Izrazito važna luka Senj postaje središte uskoka – prebjega s osmanskoga teritorija, koji, zajedno s osmanskim martolozima iz Obrovca, postaju stalna prijetnja za rapske brodove, ali i otočko stanovništvo. Pojavom učestalih uskočkih napada na rapske brodove i martoloških pljački, napose paškoga teritorija, izvoz rapske robe (vina, ulja i soli) prema kopnu i na zapadnu jadransku obalu u Marke, doživio je krah. Promet u rapskoj luci bio je vrlo rijedak, a rapski distrikt bio je opustošio. Postupno su propadali vinogradi, maslinici i voćnjaci, dok su solane, koje su bile u vlasništvu rapske elite i katedralne crkve sv. Marije, postupno zapuštene. Krajem XV. stoljeća propadaju dvije benediktinske opatije na otoku, ona sv. Petra u Supetarskoj Dragi i sv. Stjepana u Barbatu, čime je nestao i posljednji trag intenzivne otočke agrarne djelatnosti.⁷¹

Iako su sredinom XV. stoljeća rapsku komunu zadesile dvije epidemije kuge (1449. i 1456.) koje su uzrokovale prilično veliki pomor među stanovništvom,⁷² krajem stoljeća dolazi do demografske obnove, i to pretežno pritjecanjem novih žitelja na otok. Naime, na razmeđu XV. i XVI. stoljeća, zabilježen je znatan priljev stanovništva s kopna na Rab. Prema mišljenju Borislava Grgina, ove migracije nisu bile samo i isključivo paničan bijeg stanovništva pred Osmanlijama, već, dapače, više su ih poticali ekonomski razlozi, kao što je potraga za poslom i egzistencijom koja se mogla pronaći na ipak sigurnijem području otoka Raba i komune.⁷³ Što se tiče demografske slike otoka u XVI. stoljeću, iz već prethodno navedenih podataka (sredinom XVI. st. Rab ima oko 3500 žitelja, dok ih u drugoj polovini ima 2000) proizlazi da su uzroci lošega demografskoga stanja u rapskoj komuni i distriktu izrazit pad gospodarske djelatnosti, što je za sobom povuklo i dugotrajniji zastoj u izvozu rapske robe prema hrvatskome kopnu i Italiji, ali i uvozu žita iz Apulije.

⁷⁰ Tea PERINČIĆ, *Rapska biskupija u vizitaciji Agustina Valiera 1579. godine*, str. 41.

⁷¹ Dušan MLACOVIC, *Gradani i plemići: uspon i pad rapskoga plemstva*, str. 55–56 i 166–167. Naime, zbog velikih taksu kojima su bile opterećene opatije sv. Petra u Supetarskoj Dragi i sv. Stjepana u Barbatu, a koje su bile namijenjene prihodima katedrale sv. Marije te rapskih kanonika, opatije su propale ubrzo nakon posljednje taksacije 1472. godine i lošega gospodarskog stanja na otoku. Nakon što su redovnici napustili samostane, oni su predani u komendu tajniku pape Leona X., Petru Bembu, a zatim 1518., mletačkoj crkvi sv. Marka te su njome upravljali njezini punomoćnici. Usp. Ivan PEDERIN, »Uprava, crkva, politika i kultura na Rabu u XVI. stoljeću«, str. 143.

⁷² Dušan MLACOVIC, *Gradani i plemići: uspon i pad rapskoga plemstva*, str. 74–79.

⁷³ Borislav GRGIN, »Doseljednici iz Hrvatske na Rabu krajem 15. i početkom 16. stoljeća«, str. 539.

Sve to potaknulo je Rabljane, uz dozvolu Venecije, na osnivanje komunalnoga fontika⁷⁴ 1509. godine, čime je trebalo regulirati opskrbu otočkoga stanovništva žitom i potaknuti okretanje vlastitoj proizvodnji i opskrbi živežnim namirnicama.⁷⁵ Nažalost, ni to nije bilo dovoljno za prehranu cjelokupnoga stanovništva. Navedeni razlozi bili su glavni impuls koji je pokrenuo val pojačanoga iseljavanja žitelja s Raba i Paga na suprotnu jadransku obalu, i to ponajviše u Mletke kao najčešće i najprihvatljivije odredište hrvatskoga iseljništva.⁷⁶ Naime, prema istraživanjima Lovorke Čoralić, od 70-ih godina XV. stoljeća raste broj rapskih oporuka u Mlecima, a najveću brojnost one dostižu u razdoblju od 1525. do 1575. godine, dok je iz paških oporuka vidljivo da je veći porast Pažana u Mlecima zabilježen u razdoblju od 1525. do 1550. godine. Iz sačuvanih oporuka uočljivo je da broj rapskih i paških iseljenika opada od druge polovine XVII. stoljeća. Iako paško-rapska iseljavanja pokazuju nešto kasniji uzlazni trend iseljavanja u odnosu na opće trendove hrvatskih prekojadranskih iseljavanja, njihove temeljne sastavnice u skladu su s hrvatskim migracijama s istočne na zapadnu jadransku obalu u razdoblju od XV. do XVIII. stoljeća te je iz rapskih i paških oporuka vidljiv prilično znatan udio Rabljana, a nešto manje Pažana, u cjelokupnoj zajednici iseljenika podrijetlom iz mletačkih prekojadranskih stečevina od Istre do Boke kotorske, koji su povremeni ili trajni boravak pronašli u gradu na lagunama.⁷⁷ Uzrokom drastičnoga demografskog smanjenja broja rapskoga stanovništva Eduard Peričić smatra Lepantsku bitku u kojoj su izginuli i mnogi Rabljani. Peričić naglašava da su uoči bitke Rabljani, Krčani i Cresani mogli formirati i osposobiti 9 galija, a tvrdi i kako je mobilizacija bila vrlo intenzivna te su na otocima ostali samo žene, djeca i starci.⁷⁸ Osobno, samo djelomično podržavam Peričićevo stajalište i više sam sklona mišljenju da je do velike depopulacije rapskoga stanovništva u drugoj polovini XVI. stoljeća došlo zbog kompleksnih povijesnih okolnosti koje su zahvatile rapsku komunu kao dio mletačke stečevine u Dalmaciji, a ponajprije se to odnosi na loše gospodarske prilike i zastoj trgovine uzrokovan ratnim stanjem, što je naposljetku potaknulo pojačano iseljavanje Rabljana prema suprotnoj jadranskoj obali, u Italiju.

Prilike i stanje u rapskoj Crkvi u XVI. stoljeću

Na temelju dostupne literature i objavljenih vrela moguće je rekonstruirati određenu sliku o stanju u Rapskoj biskupiji u XVI. stoljeću.

Za vrijeme mletačke vlasti, pod kojom Rab ostaje gotovo četiri stoljeća, crkveno uređenje, uspostavljeno u srednjem vijeku, ostalo je nepromijenjeno. Rab je sa svojim kotarom i dalje zasebna biskupija s biskupom na čelu. Kaptol Sv. Marije, rapske katedrale, imao je 12 kanoničkih mjesta s tri časti. Još je papa Siksto IV. posebnim pismom 1478. godine

⁷⁴ Fontik je javna, komunalno potpomognuta ustanova (skladište) za čuvanje i podjelu žita. O razvitku fontika u XVI. i XVII. stoljeću vidi: Ivan PEDERIN, »Rapske šume, fontik, universitas i banke s osvrtom na odgovarajuće ustanove u Zadru«, str. 131–140.

⁷⁵ Dušan MLACOVIĆ, *Građani i plemići: uspon i pad rapskoga plemstva*, str. 58.

⁷⁶ Lovorka ČORALIĆ, »Pažani i Rabljani u Mlecima od 14. do 18. stoljeća«, str. 3–52.

⁷⁷ Lovorka ČORALIĆ, »Pažani i Rabljani u Mlecima od 14. do 18. stoljeća«, str. 6–7.

⁷⁸ Eduard PERIČIĆ, *Prinosi pomoraca iz Kopra, Cresa, Krka i Raba na njihovim galijama u Lepantskoj bici*, Zadar, 1974., str. 87–88.

zabranio umnažanje broja kanonika te i iz tog razloga broj kanonika Rapskoga kaptola ostaje konstantan.⁷⁹ Probleme moralnoga karaktera u rapskoj crkvenoj hijerarhiji, koji svoj vrhunac doživljavaju tijekom prve polovine XVI. stoljeća, pokušat će riješiti rapski biskupi, koji su djelovali u duhu reformi Tridentskoga koncila, čija je osnovna svrha bila cjelovita katolička obnova *in capite et in membris*. Do Koncila možda je najveći uzrok razdora između nižega i višega svećenstva, među kanonicima, ali i općenito popuštanja svećeničke discipline i ćudoređa, bilo često i dugotrajno izbivanje biskupa iz biskupije, ali i tendencije posvjetovljenja koje su u renesansno doba zahvatile i Rimsku kuriju i lokalne crkvene zajednice pod rimskom kapom. Za biskupova izbivanja biskupijom su upravljali vikari. Primjerice, tako je rapski biskup Vicentio Negusantio⁸⁰ za vrijeme svoje biskupske službe (1515.–1569.), umjesto u Rabu, pretežno boravio u Fanu, gdje je i pokopan u tamošnjoj katedralnoj crkvi.⁸¹ Upravljanje svojim dobrima na Rabu, kao i onima opatije sv. Nikole na Visu, biskup Negusantio je 1541. godine povjerio mansionaru Nikoli Čoliću.⁸² Tek je na Tridentskome koncilu (1545.–1563.), u odredbama pod nazivom »De residentia«, ustanovljeno da biskup mora stalno boraviti u svojoj biskupiji.⁸³

Na temelju podataka prikupljenih iz arhivske građe iz fonda rapskih bilježnika, promatra li se problematika moralnoga stanja unutar Crkve do sredine XVI. stoljeća, može se razlučiti da su kanonici često bili u međusobnim razmiricama.⁸⁴ Zbog toga je jednom prigodom morao reagirati i sâm papa Julije II., koji je 1511. povjerenicima rapske Crkve Giovanniju de Galasso i Mati de Zaro poslao reskript, a povod je bila tužba zadarskoga svećenika Mirka Mirkovića u vezi s klevetom laika Mate, Petra i Ante Karlotića. Povjerenici su pak poslali okružnicu »*dominis abbatibus, prioribus, prepositis, decanis, archidiaconis, archipresbiteris, scholasticis, cantoribus, thesaurariis, sacerdotibus, sacristis tam cathedralium et metropolitarium, quam collegiatarum, canonicis, parochialiumque curatis et non curatis, perpetuis altaris, ceterisque presbiteris, clericis, notariis et tabellionibus publicis* ...« u Pagu i Zadru.⁸⁵ Dokument je zanimljiv jer ukazuje na razgranatost aparata crkvene vlasti i koliko je, zbog velikoga broja dužnosnika u crkvi, bilo teško i upravljati tim aparatom.⁸⁶ Povod mnogim parnicama i svađama među kanonicima bilo je rukovanje novcem prikupljenim od crkvene desetine.

Među svećenstvom bilo je i nepotizma. Godine 1531. uz Pietra Bemba, koji je obnašao funkciju komendatora opatije sv. Petra u Supetarskoj Dragi, nalazi se i Vincenzo Bembo.⁸⁷ Sam rapski biskup Vincenzio Negusantio, koji je boravio u Fanu, pribavio je svomu ne-

⁷⁹ Vladislav BRUSIĆ, *Otok Rab*, str. 127.

⁸⁰ Vincentio Negusantio rođen je u rujnu 1487. u Fanu, postigao je doktorat iz obaju prava, za rapskoga biskupa posvećen je 1515. godine, a na Rab je došao 1517., na mjesto prijašnjega biskupa Alojzija Molumbre. Sudjelovao je na Tridentskome koncilu, odrekao se biskupske stolice 1569. godine, a umro je 1573. Vidi: Daniele FARLATI, *Illyricum Sacrum*, Tomus V., *Ecclesia Jadertina cum suffraganeis, et ecclesia zagradiensis*, Venetiis, 1775., str. 264–270.

⁸¹ Daniele FARLATI, *Illyricum Sacrum*, t. V, str. 266.

⁸² Ivan PEDERIN, »Uprava, crkva, politika i kultura na Rabu u XVI. stoljeću«, pogl. »Rapska crkva«, str. 141.

⁸³ Vladislav BRUSIĆ, *Otok Rab*, str. 128.

⁸⁴ Ivan PEDERIN, »Uprava, crkva, politika i kultura na Rabu u XVI. stoljeću«, str. 137–143.

⁸⁵ Ivan PEDERIN, »Uprava, crkva, politika i kultura na Rabu u XVI. stoljeću«, str. 138.

⁸⁶ *Isto*.

⁸⁷ Ivan PEDERIN, »Uprava, crkva, politika i kultura na Rabu u XVI. stoljeću«, str. 140.

ćaku Francescu Negusantiju kanoničko mjesto u Rabu 1542. godine, a ovaj je, kao stričev punomoćnik, naplaćivao iznose koji su se dugovali biskupu.⁸⁸

Nerijetko su svećenici živjeli u konkubinatu, nosili su sablju često sudjelujući u tučnjavama s oružjem i ostajali bi vani i nakon trećega zvona, što nije bilo u skladu s očekivanim moralnim normama i bilo je suprotno vladanju svećenika (*»in oprobrium ordinis sacerdotalis«*), a pripadnici rapske Crkve pokazivali su renesansne tencednije sekularizma.⁸⁹

Već sredinom XVI. stoljeća, u duhu tridentskih reformi, započinje se s provođenjem disciplinskih mjera prema svećenstvu. Primjerice, svi svećenici koji su imali prilježnice morali su ih otpustiti, a za svako dijete rođeno iz konkubinata, morali su platiti 50 libara globe.⁹⁰ U XV. i prvoj polovini XVI. stoljeća kanonici su imali sve veće pretenzije na funkciju kolektora ili subkolektora crkvene desetine, što je bio unosan posao koji je omogućavao napredovanje u karijeri (prodaja položaja u Rimskoj kuriji), ali i razne malverzacije vezane uz rukovanje desetinom, zbog čega je znalo dolaziti i do parnica i svađa među kanonicima i njihova osobnoga bogaćenja. Od 1552. uvodi se nova disciplinska mjera u smislu sprječavanja bogaćenja kanonika te se strogo pazilo da njihov godišnji prihod ne smije biti veći od 12 florena, kako je to propisao još papa Siksto IV.⁹¹ Po završetku Tridentskoga koncila biskup Negusantio primio je 1545. godine dopis⁹² zadarskoga nadbiskupa u kojem ga ovaj obvezuje da kleru i pastvi objavi vijesti s Koncila i proklamira papine bule s tridentskim odlukama. Biskup Negusantio nastojao je djelovati u skladu s tridentskim dekretima i uvesti red među svoje svećenstvo. Tako je suspendirao don Bernarda Dohu, koji je istukao svoju sestru Eufemiju i Antu Stuparića iz nepoznatog razloga. Kaznio je i svećenika Ivana Fabijanića, koji je bio nasilan prema svojoj sluškinji. Već je 1539. godine biskup prognao đakona Ivana Kolića, koji je nekim Rabljanima pokrao vunu, a drugoga đakona Jakova kaznio je jer, nakon učestalih opominjanja, još uvijek nije htio otpustiti svoju konkubinu. Također, uslijedila je i kazna kapelanu u samostanu sv. Petra u Dragi, jer je u neredu držao sveto ulje i neredovito je obavljao svoje dužnosti.⁹³

Rapski biskup Blaž Sidineo,⁹⁴ podrijetlom Zadranin, stupa na mjesto svoga prethodnika 1567. i obnašat će biskupsku čast do 1583. godine. Sidineo je djelovao u duhu reformi (Tridentskoga koncila), nastojeći podići razinu crkvene discipline, potičući pastoralnu službu svojih svećenika među pastvom po župama i podupirući osnivanje crkvenih i samostanskih ustanova. Tako je dao poticaj za utemeljenje ženskoga benediktinskog sa-

⁸⁸ Isto.

⁸⁹ Ivan PEDERIN, *Rab u osvjet humanizma i renesanse*, str. 31–34.

⁹⁰ Ivan PEDERIN, »Uprava, crkva, politika i kultura na Rabu u XVI. stoljeću«, str. 143.

⁹¹ Ivan PEDERIN, »Uprava, crkva, politika i kultura na Rabu u XVI. stoljeću«, str. 140–141.

⁹² Dopis je pronađen u Protokolu pisarnice Rapske biskupije, koji je 1938. sastavio don Anton Mrakovčić.

⁹³ Tea PERINČIĆ, *Rapska biskupija u vizitaciji Agustina Valiera 1579. godine*, str. 50–51.

⁹⁴ Blaž Sidineo (Blasius Sidineus/Sideneus) rodom je Zadranin, a školovao se na nekom od talijanskih sveučilišta, gdje je stekao titulu doktora obaju prava. Neko vrijeme spominje se kao kanonik zadarskoga Kaptola, da bi 1567. sjeo na rapsku biskupsku stolicu, a tu čast obnašat će do 1583. godine, kada mu je papa Grgur XIII. dodijelio koadjutora, rapskoga plemića, doktora obaju prava i franjevca Antuna Cernotu, koji je odmah imenovan i naslovnim skradinskim biskupom. Sidineo je umro u Rabu 10. VI. 1584. i sahranjen je u rapskoj katedrali sv. Marije. Vidi: Lovorka ČORALIĆ, »Prilog životopisu rapskog biskupa Blaža Sidinea (1567.–1583.)«, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti u Zadru*, 45 (2003.), str. 137–151; Daniele FARLATI, *Illyricum sacrum*, V., str. 270–273; Carlo Federico BIANCHI, *Zara christiana*, sv. I, Zara, 1877., str. 207.

mostana sv. Justine u koji bi ulazile djevojke iz puka. U razdoblju od 1573. do 1578. uz samostan je izgrađena i istoimena crkva, na mjestu nekadašnje crkve sv. Tome u Gornjoj ulici, čiju su gradnju financijski podupirali Kaptol, rapska komuna, mletački Senat, biskup i papa. Podršku i pomoć novoosnovani samostan sv. Justine dobiva u početku i od benediktinki iz rapskoga samostana sv. Andrije (utemeljenog još u XI. stoljeću za plemkinje) i iz paške opatije sv. Margarite.⁹⁵ U vrijeme Sidieneova upravljanja biskupijom, 1579. godine, na Rab dolazi veronski biskup Augustin Valier kao apostolski vizitator koji se želi uvjeriti u uspješnost provođenja tridentskih reformi. Biskup Sidineo od vizitatora Valiera dobiva još veći poticaj za nastavak rada na poboljšanju svih aspekata crkvenoga života u svojoj biskupiji u duhu reformi. Iste je godine, sa stražnje strane oltara, biskup dao podići svetište (*sanctuarium*) u koje je pohranio relikvije različitih svetaca (u prvom redu moći sv. Kristofora, rapskoga zaštitnika) te 400 pergamena na kojima su ispisane povlastice rapskoj Crkvi i komuni.⁹⁶ Apostolski vizitator Augustin Valier, prilikom svoje vizite, detaljno je pregledao Rapsku biskupiju, upozoravao je na propuste u ćudoređu klera, poticao je popravak trošnih crkvenih zgrada, zalagao se za školovanje i bolju naobrazbu svećenika i za tiskanje katekizama te držanje vjeronauka i propovjedi na hrvatskome jeziku, čime bi se vjera mogla bolje približiti puku.⁹⁷ Prema zapisima Valierovih notara, na otoku Rabu nisu pronađeni tragovi protestantske hereze, pa čak ni u zabranjenim knjigama, premda su neki od ispitanika tvrdili da je prije nekoliko godina biskup Blaž Sidineo dao spaliti neke knjige, koje su, čini se, bile protestantske. Teško da je Rab, koji je stvorio intenzivne trgovačke veze sa svojim zaleđem, ali i Istrom te Zapadnom i Srednjom Europom, mogao ostati zatvoren i za neke doticaje s protestantizmom.⁹⁸

U smjeru koji je zadao Tridentski koncil nastavio je djelovati i rapski biskup na razmeđu XVI. i XVII. stoljeća, Paskval Padavini (1588–1621.) (Paschalis Padavinus), Mlečanin, magistar teologije, koji je potekao iz reda monaha kamaldoljana.⁹⁹ No ipak, u daljnjem provođenju reformi biskup Padavini imao je i određenih teškoća. Ponajviše su ga zabrinjavali neposlušni svećenici neprimjerena života koje je u nekoliko navrata opominjao, primjerice zbog hazardnih igara i kartanja, da bi 1597. godine javno proglasio zabranu tih »slobodnih« aktivnosti za sve rapsko svećenstvo.¹⁰⁰ Također, svećenici su sudjelovali i u javnim zabava-

⁹⁵ Lovorka ČORALIĆ, »Prilog životopisu rapskog biskupa Blaža Sidinea (1567.–1583.)«, str. 139.

⁹⁶ *Isto.*

⁹⁷ Tea PERINČIĆ, *Rapska biskupija u vizitaciji Agustina Valiera 1579. godine*, str. 110–111. O Valierovoj vizitaciji i njezinoj ulozi u provođenju tridentske reforme vidi: Tea PERINČIĆ, *Rapska biskupija u vizitaciji Agustina Valiera 1579. godine*, str. 3–4: »Valierova vizitacija Dalmacije bila je prva nakon Tridentskog koncila i trebala je donijeti mnoge promjene ponajprije u disciplini klera. Gotovo cijelu godinu, on i njegovi pomoćnici obilazili su biskupije Mletačke Dalmacije i nastojali usaditi sjeme tridentskih reformi s posebnim naglaskom na moral klera. Jednako tako, trebalo je zvesti red i u crkvenoj upravi. Te su mjere trebale omogućiti obnovu crkve kao stabilne institucije sa značajnim društveno-političkim utjecajem, kao i obnoviti njezin duhovni značaj u društvu jer je to bio jedini način da Rimski kler preživi i zaustavi širenje protestantizma. Skandali koji su krajem XVI. stoljeća potresali rapski kler zaprepastili su čak i Valierove pisare i cijelo njegovo poslanstvo na gotovo svakom kraju njihove vizitacije. Nedisciplina i nemoral koji je vladao među tamošnjim visokim klerom, ono je što se najčešće spominje u dokumentima vizitacije. Osim toga, siromaštvo, ne samo klera nego većine obočana te način na koji su uspijevali preživljavati i održavati svoju komunu, izazvali su veliko čuđenje delegacije.«

⁹⁸ Tea PERINČIĆ, *Rapska biskupija u vizitaciji Agustina Valiera 1579. godine*, str. 49.

⁹⁹ Daniele FARLATI, *Illyricum Sacrum*, t. V., str. 273.

¹⁰⁰ Tea PERINČIĆ, *Rapska biskupija u vizitaciji Agustina Valiera 1579. godine*, str. 111.

ma i plesovima, neki su nastavili živjeti u konkubinatu, neki su posjedovali sablju ili bi sudjelovali u tučnjavama. Biskup bi takve kažnjavao i opominjao ih da se ostave nemoralnoga života pod prijetnjom crkvenoga izopćenja, no nema zabilješki da su se vodili procesi protiv svećenika u konkubinatu, kako je to bio slučaj za vrijeme Valierove vizitacije, iz čega se može zaključiti da su se stvari u rapskoj Crkvi ipak donekle popravile.¹⁰¹

Materijalna razina i kulturno-umjetnička baština Rapske biskupije

Kako je već naglašeno, materijalne prilike u rapskoj Crkvi u prvoj polovini XVI. stoljeća bile su više nego skromne. Siromaštvo grada i biskupije ocrtavalo se i u vanjskom izgledu zapuštenih crkvenih zgrada i nastambi. Dušan Mlacović prenosi izvještaj mletačkoga povjesničara Marina Sanuda,¹⁰² u kojem se ističe da se 1524. godine dio zidina uz samostan sv. Andrije sam od sebe srušio uz more. Gradske zidine i postojeći zvonici crkava bili su stari i trošni, a zgrada biskupske palače bila je u prilično ruševnom stanju.¹⁰³ U XVI. stoljeću i rapska elita živjela je prilično skromno za svoj patricijski status i u usporedbi s mletačkim patricijima. Iznimku je činila jedino obitelj Dominis, koja je bila jedna od najbogatijih i najutjecajnijih patricijskih rapskih obitelji.¹⁰⁴ Neki od rapskih patricija živjeli su čak i u oskudici i neimaštini, kao što pokazuje primjer Marinella Scaffè. Naime, taj je patricij, prilikom svjedočenja o čudu uplakanoga raspela u crkvi sv. Antuna 1559. godine, naveo da se u toj crkvi, prema običaju, svakodnevno moli Gospi i pred raspelom nadajući se da će mu Bog pomoći u teškim vremenima oskudice i neimaštine.¹⁰⁵

Rapska crkva bila je dužna plaćati »*servitium comune*«, koji se u Rabu nazivao »*decima apostolica*«, što je bio svojevrsni porez biskupije Svetoj Stolici.¹⁰⁶ No često se pokušalo izbjeći taj porez odnosno raznim potezima ga umanjiti, a neki svećenici ne bi plaćali ni porez za svoje nadarbine, zbog čega bi ih Apostolska komora opominjala, prijetila izopćenjem ili čak globila. Tako je, primjerice, 1553. godine svećenik Mate Spalatin kažnjen globom od 111 perpera jer je utajio porez za svoju nadarbinu. Taj iznos poslan je u Rim, protivno lokalnoj tradiciji, prema kojoj su iznosi od globa ulazili u fond za gradnju katedrale u Rabu, zbog čega su Rabljani, preko Francesca Negusantija, apelirali da se taj iznos vrati u fond za gradnju stolne crkve.¹⁰⁷ Od javnih gradnji u drugoj polovini XVI. stoljeća zabilježeni su zajednički naponi svih žitelja komune odjelotvoreni u podizanju crkve sv. Križa u Gornjoj ulici, crkve i samostana sv. Justine na trgu Katurbo (*Platea Caturbi [Vetus]*) i skromne gradske lože postavljene nasuprot gradskomu tornju sa satom.¹⁰⁸

¹⁰¹ Tea PERINČIĆ, *Rapska biskupija u vizitaciji Agustina Valiera 1579. godine*, str. 112.

¹⁰² Marino SANUDO, *I diarii*, vol. XXXVI, Venezia, 1879.–1902., str. 364.

¹⁰³ Dušan MLACOVIĆ, *Gradani i plemići: uspon i pad rapskoga plemstva*, str. 57.

¹⁰⁴ *Isto*.

¹⁰⁵ »Habbiando mi levato da letto heri da mattina dove subito recto tramite me ne aviai verso la Chiesa de S. Antonio piccolo come è il mio costume di visitar ogni giorno quella nostra Dona e il glorioso Crucifixo pregando, che ajutarmi dovessero nelli miei bisogni, e maxime in questi calamitosi e penuriosi tempi insieme con la mia povera madre, quai moemo de necessità per non haver intrada alcuna e si vergoniamo domanda per amor di Dio...« Daniele FARLATI, *Illyricum sacrum*, t. V., str. 267–268.

¹⁰⁶ Ivan PEDERIN, *Rab u osvjet humanizma i renesanse*, str. 29.

¹⁰⁷ Ivan PEDERIN, »Uprava, crkva, politika i kultura na Rabu u XVI. stoljeću«, str. 142.

¹⁰⁸ Dušan MLACOVIĆ, *Gradani i plemići: uspon i pad rapskoga plemstva*, str. 58.

Uz katedralnu crkvu djelovala je tzv. fabrika (*La fabrica della chiesa cattedrale*) u kojoj su se prikupljali glavni prihodi za sve troškove biskupije. Ti su prihodi iznosili 300 dukata godišnje, a sastojali su se od desetine i crkvenih posjeda koji su se davali u najam. Fabrikom su upravljali laici.¹⁰⁹ Prilikom Valierove vizitacije izvršen je i pregled same fabrike te je ustanovljeno da su računi uredni, ali i da ima puno nesređenih dugova, za koje su odgovorni nekadašnji prokurator i preporučeno je da ih treba utjerati jer su tim dugovima nanesene goleme štete rapskoj Crkvi. Također je delegacija preporučila da se u budućnosti treba pažljivije upravljati imovinom i приходima crkvene fabrike.¹¹⁰

Što se pak tiče crkvene zemlje kao i one koja je pripadala pojedinim samostanima i bratovštinama, ona je najčešće davana u zakup. Može se ustvrditi da je Crkva bila jedan od najvećih zemljoposjednika na otoku i gotovo svi su posjedi bili u zakupu. Prema dogovoru i ugovoru, vlasnik se obvezivao nabaviti sjeme, radni alat i sl., a katkad je ugovor sadržavao obvezu da zakupnik izgradi stambeni objekt na zemlji ili štalu. Prinosi sa zemlje bili su dijeljeni između zakupnika i vlasnika zemlje, a nije se uvijek radilo isključivo o prinosu, nego je pokatkad zakupnik bio obvezan činiti i neke druge poslove za zemljovlasnika.¹¹¹

Crkve možemo promatrati i kao riznice umjetnosti. Tako su se stoljećima u rapskim crkvama čuvali bogati umjetnički predmeti namijenjeni liturgiji ili su bili u službi određenih oblika »pučke« pobožnosti, kao što su procesije, klanjanja pred Presvetim Oltarskim Sakramentom i sl. Napose u XV. stoljeću Crkva, kao bogati posjednik rapskih solana, oranica i vinograda i živeći od prihoda nadarbina i od desetine, bila je i najveći naručitelj umjetničkih djela na kojima su radili vrhunski domaći, ali i strani majstori došli na Rab iz raznih krajeva, u potrazi za poslom.¹¹² U XVI. stoljeću, kao što je vidljivo iz prethodne analize, stvari su se izmijenile i Crkva je, u skladu s općim gospodarskim stanjem i stagnacijom, postupno (o)siromašila.

Patriciji i bogatiji pučani bili su patroni pojedinih crkava i nad njima su imali patronatsko pravo (*ius patronatus*). Tu povlasticu dijelio je biskup, a obvezivala je patrona na materijalno održavanje crkve. Patron je također mogao predložiti imenovanje nekog svog svećenika na mjesto upravitelja te crkve, a imao je i pravo pokapanja u crkvi koja je bila u domeni njegova juspatronata.¹¹³ Može se pretpostaviti da su one crkve koje su imale svoje patrone bile u boljem materijalnom stanju od ostalih.

Nekoliko je objavljenih inventara Rapske biskupije iz čijih je sadržaja ipak moguće otkriti podatke o bogatstvu sadržaja pojedinih crkvenih riznica i njihovoj kulturno-umjetničkoj baštini. Na temelju inventarâ nekadašnje rapske stolnice iz 1582. i onih iz razdoblja 1579.–1614. uočljivo je koje se bogatstvo čuvalo u riznici rapske katedrale sv. Marije.¹¹⁴ Katedralna crkva posvećena Marijinu uznesenju bila je središte Rapske biskupije, stoga je i logično

¹⁰⁹ Ivan VITEZIĆ, *La prima visita apostolica posttridentina in Damlazia (nell'anno 1579)*, str. 75.

¹¹⁰ Tea PERINČIĆ, *Rapska biskupija u vizitaciji Agustina Valiera 1579. godine*, str. 60.

¹¹¹ Ivan PEDERIN, »Proizvodni odnosi na Rabu u XVI. stoljeća«, *Radovi Filozofskoga fakulteta u Zadru*, 1993., str. 203.

¹¹² Ivan PEDERIN, *Rab u osvjet humanizma i renesanse*, str. 27; Miljenko DOMIJAN, *Rab, grad umjetnosti*, str. 65–66.

¹¹³ Ivan PEDERIN, *Rab u osvjet humanizma i renesanse*, str. 28.

¹¹⁴ Mato POLONIJO, »Najstariji sačuvani inventari bivše stolne crkve u Rabu«, *Croatia Sacra, Arkiv za crkvenu povijest u Hrvata*, VIII (1938.), str. 59–72.

posjedovala vrlo bogatu riznicu. U inventaru iz 1582. navode se predmeti izrađeni od srebra, bakra ili pozlaćeni, uglavnom namijenjeni liturgijskoj uporabi ili pak određenim vjerskim manifestacijama vezanim uz proslavu zapovijedanih blagdana. U navedenom inventaru spominju se relikvijari (moćnici sv. Kristofora, sv. Tekle, sv. Armora i dr.), predmeti za liturgijsku uporabu (crkveno posuđe: kaleži, tabernakuli, posudice za svetu vodu, stolnjaci za oltar), liturgijsko svećeničko ruho (različiti plaševi, misnice, štole) slike (Bogorođice, biskupa), knjige (misali, brevijari, Biblija, psalterij, gradualni, katekizmi) i ostali predmeti (križevi, svijećnjaci, škrinjice, kipovi anđela, vaze i sl.).¹¹⁵ Inventar biskupa Blaža Sidinea (1567.–1583.), koji je nastojao djelovati u duhu reformi Tridentskoga koncila vrlo je zanimljiv.¹¹⁶ Sidineov inventar iz 1584. godine sadrži njegovu pokretnu imovinu koja je bila pohranjena u biskupskome sjedištu. Riječ je o predmetima osobne uporabe (razne vrste odjeće i obuće od ogrtača, kaputa, plašteva, roketa, košulja, rukavica, biskupske kapice, šešira i dr.), zatim onima namijenjenima liturgijskoj uporabi (misali, brevijari, pastoral, pontifikal, križevi, mitre i šešir), različitim stvarima kao sastavnim dijelovima kućnoga inventara i namještaja (klupe, stolovi, stolice, kreveti, slamarice, sagovi, škrinje, kovčezi, raznovrsni ubrusi, stolnjaci, maramice, posteljina) te različitim predmetima za svakodnevnu uporabu u kuhinji i blagovaonici.¹¹⁷ Iz navedenoga je vidljivo da je biskup bio opskrbljen raznovrsnim stvarima i predmetima dovoljnima za više nego udoban život crkvenoga velikodostojnika.

Crkveni redovi

Samostani raznih crkvenih redova (benediktinci, franjevci, klarise, trećoreci, eremiti i dr.) koji su bili rasprostranjeni po čitavoj Rapskoj biskupiji, a najviše u gradu, bili su duhovna, intelektualna, kulturna i gospodarska središta otoka.

Iako su dvije najveće benediktinske opatije, ona sv. Petra u Supetarskoj Dragi, osnovana još u XI. stoljeću, kao i ona sv. Stjepana u Barbatu, napuštene krajem XV. stoljeća i predane kao komenda mletačkoj crkvi sv. Marka,¹¹⁸ benediktinski red u XV. stoljeću još uvijek u Rapskoj biskupiji zadržava donekle svoj utjecaj. Naime, benediktinke sv. Andrije, koje su svoj samostan imale u rapskoj Gornjoj ulici, udruživši se krajem XIII. stoljeća s benediktinskim redovnicama iz samostana sv. Ivana,¹¹⁹ ostale su i u XVI. stoljeću sve do danas najutjecajnije predstavnice svoga reda. U samostan su se novačile djevojke podrijetlom iz rapske elite, a cjelokupni posjed samostana bio je velik i prostirao se po čitavome distriktu (Barbatu, Banjolu, Kampur, Palitu i Mundanijama, Supetarskoj Dragi i Zaljevu sv. Kristofora) jer je sadržavao sve zemlje koje su pripadnici rapskoga patricijata poklanjali svojim kćerima prilikom stupanja u red.¹²⁰ U drugoj polovini XVI. stoljeća, na inicijativu bi-

¹¹⁵ Mato POLONIJO, »Najstariji sačuvani inventari bivše stolne crkve u Rabu«, str. 62–72.

¹¹⁶ Lovorka ČORALIĆ, »Prilog životopisu rapskog biskupa Blaža Sidinea (1567.–1583.)«, str. 137–151.

¹¹⁷ Lovorka ČORALIĆ, »Prilog životopisu rapskog biskupa Blaža Sidinea (1567.–1583.)«, str. 140–141.

¹¹⁸ Dušan MLACVIĆ, *Gradani i plemići: uspon i pad rapskoga plemstva*, str. 166–167.

¹¹⁹ Naime, samostan benediktinki sv. Ivana postojao je u Rabu do 1287., kada je odlukom tadašnjega biskupa prepušten novopridošlom redu franjevaca, a benediktinke sv. Ivana pridružene su onima samostana sv. Andrije. Vidi: Dušan MLACVIĆ, *Gradani i plemići: uspon i pad rapskoga plemstva*, str. 183.

¹²⁰ Posjed sv. Andrije opsegom je bio veći i od onoga sv. Petra u Supetarskoj Dragi. Vidi: Dušan MLACVIĆ, *Gradani i plemići: uspon i pad rapskoga plemstva*, str. 169–170.

skupa Blaža Sidinea, u renesansnome slogu podignut je još jedan samostanski kompleks s crkvom sv. Justine, namijenjen benediktinkama pučankama.¹²¹ Od ženskih redova na Rabu su još od srednjega vijeka prisutne klarise, strogi kontemplativni red, a one su nastanjivale samostan sv. Antuna Opata, smješten u gradu iza katedrale, na samom vrhu poluotoka.¹²² Redovnice (klarise) bavile su se i karitativnom djelatnošću primajući na brigu siromašne djevojke, izbjeglice, bez osnovnih sredstava za preživljavanje. Takav je bio slučaj Jelene Bergović iz Posedarja kraj Zadra, koja je po dolasku na Rab bila »neodjevena, bila puna buha i odbačena od vlastite majke (*nuda, piena di pedochi et abandonata de la propria madre*)«. Ta je djevojčica u dobi od sedam godina primljena u hospital sv. Franje.¹²³

Franjevci dolaze na Rab u XIII. stoljeću. Ogranak franjevac konventualaca smjestio se u drugoj polovini XIII. stoljeća u benediktinski samostan sv. Ivana u Gornjoj ulici, koji postaje sjedište franjevačke Rapske kustodije, koja je obuhvaćala još i samostane u Senju, Modrušu, na Cresu i Krku.¹²⁴ Franjevci trećoreci (eremiti) dolaze na Rab s područja Zadra, Like i Krbave još u XIV. stoljeću i osnivaju samostan (*monasterium Sancti Francisci*) na mjestu Komrčaru »*extra muros Arbi*«, uz koji je postojao hospital i priorat sv. Katarine.¹²⁵ U dokumentima iz XV. stoljeća spominje se nazočnost eremita u Loparu kao čuvara i upravitelja crkvice sv. Marije (zване i crkva sv. Marije Magdalene).¹²⁶ Nazočnost pustinjačkih redova uočena je i u XVI. stoljeću, a tada su naseljavali i *topos* zvan sv. Frane na Campo Marzio.¹²⁷

Samostan franjevac opservanata sv. Bernardina Sienskog utemeljen je 1446. godine kraj crkvice sv. Eufemije u istoimenom zaljevu, i bio je udaljen kilometar od grada. Crkvice je bila beneficij dodijeljen primiceriju biskupije Paulu Antoniu Badoaru, ali se o njoj brinulo neko seosko društvo. Dolaskom na Rab Valier je obišao i tu franjevačku crkvicu sa samostanom. Zatekavši ih u prilično trošnom stanju, naložio je da se obave zahtjevniji građevinski zahvati, posebno na crkvici, a u samostanu su bili nužni neki popravci i novi inventar.¹²⁸

Disciplinu redovnika (u prvom redu franjevac) kao i njihovu naobrazbu nadzirao je ministar pokrajine Dalmacije. Također su u samostanima živjeli i poneki učenici redovnici koji su bili zaslužni za podučavanje svećenstva i širenje kulture i naobrazbe.¹²⁹

Za vrijeme svoje vizitacije Valier je posjetio i sve samostane u biskupiji i zatekao ih u vrlo dobroj disciplini te u tom smislu nije imao zamjerke.¹³⁰ Kako bi utjecao na poboljšanje crkvene discipline među svjetovnim svećenstvom, biskup Paskval Padavini donio je 1591. godine odluku kojom zabranjuje svim koludricama rapskih samostana da dopuste ulaz u svoje crkve svećenicima i prelatima, a osobito strancima, bez izričita biskupova odobrenja.¹³¹

¹²¹ Lovorka ČORALIĆ, »Prilog životopisu rapskog biskupa Blaža Sidinea (1567.–1583.)«, str. 139.

¹²² Ivan PEDERIN, »Uprava, crkva, politika i kultura na Rabu u XVI. stoljeću«, str. 143; Miljenko DOMIJAN, *Rab, grad umjetnosti*, str. 69.

¹²³ Ivan PEDERIN, »Uprava, crkva, politika i kultura na Rabu u XVI. stoljeću«, str. 144.

¹²⁴ Vidi bilj. 55.

¹²⁵ Petar RUNJE, »Franjevci trećoreci-glagoljaši na Rabu u srednjem vijeku«, *Rapski zbornik*, str. 333.

¹²⁶ Petar RUNJE, »Franjevci trećoreci-glagoljaši na Rabu u srednjem vijeku«, str. 335.

¹²⁷ Ivan PEDERIN, »Uprava, crkva, politika i kultura na Rabu u XVI. stoljeću«, str. 144.

¹²⁸ Tea PERINČIĆ, *Rapska biskupija u vizitaciji Agustina Valiera 1579. godine*, str. 67–68.

¹²⁹ Ivan PEDERIN, »Uprava, crkva, politika i kultura na Rabu u XVI. stoljeću«, str. 144.

¹³⁰ Tea PERINČIĆ, *Rapska biskupija u vizitaciji Agustina Valiera 1579. godine*, str. 51.

¹³¹ *Isto.*

Pučka pobožnost

Prema zapisima iz Valierove vizitacije, kod vjernika laika bila je uočljivija mnogo veća disciplina u odnosu na kler. Puk je svoju pobožnost očitovao odlaskom u crkvu za vrijeme blagdana, na nedjeljnu sv. misu, hodočašćima (najčešće u Italiju: Rim, Asiz, Calena), u sudjelovanju u procesijama (u kojima je svatko prema društvenom statusu imao točno određeno mjesto) i kroz ostavljanje pobožnih legata crkvenim ustanovama i osobama i sl.¹³²

Na pučkoj pobožnosti temeljile su se i bratovštine u kojima su se okupljali vjernici iz svih društvenih slojeva, i to da zajednički mole, obdržavaju pobožnosti i iznad svega skrbe za najpotrebnije i »marginalizirane« pojedince društva. Iako su se bratovštine dijelile na vjerske (temelje se na pobožnosti) i obrtničke (temelje se na podjeli radnih staleža prema vrsti posla), imale su zajedničke karakteristike: okupljale su svoje članove prilikom svečanosti, procesija i sprovoda i pomagale im materijalno i socijalno.¹³³ U vrijeme Valierova obilaska Rapske biskupije na Rabu je bilo osam bratovština. Najstarija među njima, sv. Kristofora iz druge polovine XIV. stoljeća, okupljala je ceh postolara, iako je prvotno vjerojatno bila flagelantska.¹³⁴ Bratimi sv. Kristofora hodočastili su svake godine, drugoga dana po Uskrsu, u Lopar u svetište sv. Marije, te poslije Uzašašća i blagdana sv. Jakova (25. srpnja) pohodili su franjevačku crkvu sv. Eufemije u Kamporu. Bratovština sv. Marije, Dvanaestorice braće i sv. Petra okupljala je plemiće i kanonike. Bratovština sv. Antuna malog, koja je osnovana pri samostanu franjevaca konventualaca sv. Ivana 1370. godine, spojila se s Bratovštinom presvetoga križa 1560. godine. Ta je bratovština bila više vjerskoga karaktera te se brinula o svjetlu pred Presvetim Oltarskim Sakramentom u crkvi spomenutoga franjevačkog samostana te o isplati 10 libara godišnje za svete službe i pola dukata svećeniku koji je držao propovijed u katedrali sv. Marije. Bratimi su na Pepelnicu plaćali svijeću koja se palila za nekoga od braće. Crkva sv. Ivana uz tamošnji franjevački samostan bila je u prilično lošem stanju te su bratimi odlučili da prihodi bratovštine budu namijenjeni njezinoj obnovi. Zbog te odluke bratimi su bili oslobođeni održavanja svijeće u crkvi.¹³⁵ Bratovština sv. Nikole okupljala je pomorce, a njihov kapelan morao je služiti misu na hrvatskome jeziku. Osim navedenih, postojale su još Bratovština Presvetoga Tijela, sv. Marije (*dei calafati*), koja je, dakle, bila udruga rapskih brodograditelja, a ističe se i Bratovština sv. Barbare, čiji su članovi služili na ratnim galijama (*bombardari*).¹³⁶ Od razdoblja Tridenta započinje se s osnivanjem karitativnih društava (*caritas*) koja su temeljena isključivo na Božjoj ljubavi i pomoći siromasima i najpotrebnijima. Za razliku od bratovština, koje su pomalo gubile svoj prvotni smisao okupljanja laika radi zajedničke pobožnosti i međusobne pomoći, a i nakupljale su pokretnine i nekretnine, što im je omogućivalo materijalni dobitak, Karitas nije posjedovao ni nasljeđivao nekretnine. Članovi Karitasa djelovali su u korist bolesnih i siromašnih osiguravajući im liječničku pomoć. Prikupljali su miraz za siromašne djevojke, mirili posvađane, udaljavali javne grješnike i brinuli se za sve materijalne potrebe na području župe. Sastajali su se svake nedjelje i za-

---

¹³² Isto.

¹³³ Vjekoslav ŠTEFANIĆ, »Bratovštine«, *Hrvatska enciklopedija*, sv. III., Zagreb, 1942., str. 250.

¹³⁴ Alojzije TOIĆ, *Rapske bratovštine i o biskupu Ivanu Luki Garagninu*, str. 12.

¹³⁵ Tea PERINČIĆ, *Rapska biskupija u vizitaciji Agustina Valiera 1579. godine*, str. 79.

¹³⁶ Tea PERINČIĆ, *Rapska biskupija u vizitaciji Agustina Valiera 1579. godine*, str. 47.

jedno sa župnikom raspravljali o gorućim problemima kako bi mogli što hitnije djelovati u smislu bratske ljubavi prema najugroženijim članovima društva. Osnivanje takvih karitativnih društava¹³⁷ poticao je i Valier prilikom svoje vizitacije dalmatinskim i istarskim biskupijama, pa tako i na Rabu.¹³⁸

Blagdani i svečanosti rapske Crkve

Prema statutu rapske komune iz XIV. stoljeća (iz 1326.), a čije su reformacije prepisane 1598. godine,¹³⁹ u Rabu su se u srednjem vijeku, ali i dalje u XVI. stoljeću, slavili sljedeći blagdani: Božić, Bogojavljenje, Svijećnica, Navještenje, Uznesenje i Očišćenje Marijino (Svijećnica), Uskrs, Duhovi, Tijelovo.¹⁴⁰ U najnovijem kritičkom izdanju komunalnoga statuta spominje se pet svetaca, čiji su blagdani bili zapovijedani: sv. Kristofor, sv. Ivan Krstitelj, sv. Marija Magdalena, sv. Lovro i sv. Leonardo iz Porto Mauricija.¹⁴¹ Također, u Statutu je istaknuto da se slavio i dan kada je bila posvećena katedralna crkva sv. Marije.¹⁴² Rapska katedrala posvećena je 1177. godine, no točan datum njezine posvete u izvorima nije zabilježen.

U glavi 10. četvrte knjige rapskoga statuta propisano je da se zabranjuje krčmarima ili krčmaricama prodavati vino »poslije prvog zvona u noći niti u dane Uskršnjih blagdana, Navještenja Gospodinova i Duhova te na Božić i blagdan sv. Kristofora kao ni na neki blagdan sv. Marije niti u nedjeljnim danima prije zvona za misu, a koji ili koja to prekrši, plaća 1 perper za globu, koliko puta prekrši.«¹⁴³ Iako je ta odredba propisana vjerojatno iz praktičnih razloga kako bi se za vrijeme blagdana spriječilo pijanstvo na rapskim ulicama i usmjerilo puk na veću pobožnost, iz nje također neposredno saznajemo koji su bili najvažniji blagdani koji su se u komuni slavili kao zapovijedani.

Za vrijeme biskupovanja Paskvala Padavinija, prema želji predstavnika rapske Crkve i puka, godine 1595. iz grada San Marina u talijanskoj feretranskoj biskupiji prenesene su

¹³⁷ Idejni začetnik karitativnih društava bio je sv. Karlo Borromejski, sudionik na Tridentskome koncilu, koji se povodio za načelom bezuvjetne Božje milosti i ljubavi.

¹³⁸ Tea PERINČIĆ, *Rapska biskupija u vizitaciji Agustina Valiera 1579. godine*, str. 66.

¹³⁹ Lujo MARGETIĆ, Petar STRČIĆ (pr.), *Statut rapske komune iz 14. stoljeća*, Rab – Rijeka, 2004.

¹⁴⁰ Lujo MARGETIĆ, Petar STRČIĆ (pr.), *Statut rapske komune iz 14. stoljeća*, str. 172–173.

¹⁴¹ U pomnijim istraživanjima liturgijskoga kalendara zaključila sam da su autori Lujo Margetić i Petar Strčić, koji su izdali kritičko izdanje rapskoga statuta, koristili prijepis Statuta iz druge polovine 19. stoljeća, što je vidljivo iz rukopisa na faksimilu u knjizi, ali i iz jednog važnog podatka. Naime, nakon završetka treće knjige, na fol. 23a i 23b, interpoliran je popis svetaca čiji su se blagdani očito slavili u Rabu i uz koje su napisane prigodne molitve Bogu vezane uz pojedini blagdan. Riječ je o sljedećim blagdanima: sv. Lovre, sv. Ivana Krstitelja, sv. Leonarda iz Porta Maurizija, Uznesenja Blažene Djevice Marije, Bogojavljenje, sv. Marije Magdalene, Rođenja Gospodina, Uskrsa, Duhova, Tijelova i sv. Kristofora. Zanimljivo je što se ovdje spominje blagdan sv. Leonarda iz Porta Maurizija. Naime, taj svetac kanoniziran je tek 1867. godine, što je jasan indikator da je kritičko izdanje statuta izvršeno na temelju prijepisa načinjenoga nakon te godine, u koji je uključen i prijepis Ivana Antuna Crnote iz 1598. godine. Vidi: *Statut rapske komune*, str. 156.–157.

¹⁴² *Statut rapske komune*, str. 158–159.

¹⁴³ *Statut rapske komune*, IV. knjiga, gl. 10., str. 172–173: »Item ordinamus et volumus, quod aliquis tabernarius vel tabernaria non audeat vendere vinum post primam campanam in nocte, nec audeat in diebu Paschae, Resurrectionis domini, Epiphaniae Domini et Pentecostes, et in Nativitate Domini et in festo sancti Christophori, nec in aliquo festo S. Mariae, nec in diebus dominicis ante pulsationem missae vinum venedere et qui contrafecerit, solvat perperum unum pro bano, quoties contrafecerit.«

u Rapsku biskupiju relikvije sv. Marina,¹⁴⁴ nekadašnjega rapskoga građanina, i svečano pohranjene u rapski sanktuarij.¹⁴⁵ Tim činom započelo je javno propagiranje i štovanje kulta toga sveca u rapskoj komuni.

Sredinom XVI. stoljeća, kako bilježi crkveni povjesničar Farlati, dogodilo se i jedno čudo, o kojem su svoja svjedočanstva iznijeli mnogi rapski uglednici (kanonici: Francesco Negusantio, Mattheus Spallatinus, Dominicus Vesellinich, Joannes de Cortesiis, Collanus de Marinellis, Nicholaus Colich, svećenici: fra Joannes Drasicich, Biasium Racich, magistri: Dominicus Valentich, patricij Marinello Scaffa, suci: Hyeronimus Spalatinus, Hyeronimus de Zaro, ali i pučani primjerice član Bratovštine sv. Antuna: Lorenzo Androcha).¹⁴⁶ Naime, u četvrtak, 14. prosinca 1559. u crkvi sv. Antuna malog (smještenoj u Gornjoj ulici kraj franjevačkog samostana sv. Ivana) čudesno je proplakalo raspelo. Taj događaj uvelike je utjecao na pojačani fenomen pobožnosti rapskoga stanovništva, a koji se kasnije razvijao i očitovao kroz ustanovljenje svečanosti u čast sv. Križa ili kako to Rabljani danas nazivaju »Križevo«. Na taj blagdan vjernici iz svih otočkih župa sudjeluju u zajedničkoj procesiji u kojoj se ulicama grada nosi raspelo, a procesija završava u katedralnoj crkvi, gdje se služi sv. misa.¹⁴⁷

Zaključak

Događaji koji su zatekli Rab i njegovo zaleđe u XVI. stoljeću uvelike su utjecali na prilike i svakodnevni život rapske komune i njezina distrikta, odnosno Rapske biskupije. Uskočke i martološke pljačke te općenito ratne okolnosti, koje su neizravno pogađale i Rab jer je dijelio sudbinu Venecije, odrazile su se na pad gospodarske djelatnosti na otoku, što je utjecalo na lošu demografsku sliku i depopulaciju rapskoga stanovništva, napose u drugoj polovini XVI. stoljeća. Sve to pokrenulo je i pojačan val iseljavanja Rabljana s matičnoga otoka, najčešće prema Italiji, odnosno u Mletke.

U rapskoj Crkvi kroz čitavo XVI. stoljeće osjećalo se materijalno osiromašenje, ali i moralna kriza, koja je još krajem XV. stoljeća zahvatila rapsko svećenstvo (posebno kanonike). Donekle su je uspjeli obuzdati biskupi, koji su nastojali djelovati u duhu reformi Tridentskoga koncila (1545.–1563.). To nastojanje posebno se osjetilo od 1579. godine, kada Rapsku biskupiju pohodi apostolski vizitator Augustin Valier dajući duhovnim pastirima smjernice za promjenu načina života i djelovanja u smjeru koji je zacrtao Koncil. U drugoj polovini XVI. stoljeća dolazi do određenoga pomaka u tom smislu, posebno za

---

¹⁴⁴ Sv. Marin rođen je u Loparu na otoku Rabu krajem III. st. Na rodnom otoku izučio je klesarski zanat. Prijateljevao je s Leonom, s kojim je napustio Rab, i u potrazi za poslom otišao na suprotnu stranu Jadranskoga mora, u Rimini. Kako je Marin bio vrijedna i kreposna osoba, tamošnja kršćanska zajednica ubrzo ga je prihvatila i postao je đakon biskupa Gaudencija. No zbog svojih propovjedi bio je proganjan pa je otišao na nepristupačno brdo Titan, gdje je osnovao novi dom i živio kršćanskim životom okupivši oko sebe zajednicu jednostavnih, siromašnih i pobožnih ljudi. Prema legendi, to su bili početci današnjega grada i države San Marino, koja je po svome osnivaču i dobila ime. Sv. Marin sahranjen je u maloj crkvi koju je sam sagradio. Priznat je svecem i od lokalne Crkve i od Vatikana. Za službeni datum osnivanja Republike San Marino uzima se 3. rujna 301. godine. Vidi: <http://www.kristofor.hr/hr-marin.html>

¹⁴⁵ Daniele FARLATI, *Illyricum Sacrum*, t. V., str. 273–276.

¹⁴⁶ Daniele FARLATI, *Illyricum Sacrum*, t. V., str. 267–271.

¹⁴⁷ Danas se blagdan Križeva u Rabu slavi posljednje nedjelje u travnju.

vrijeme biskupâ Blaža Sidinea (1567.–1583.) i Paskvala Padavinija (1588.–1621.), koji donose niz disciplinskih mjera prema neposlušnome svećenstvu, nastojeći podići razinu crkvene discipline. Biskup Sidineo osobito je bio zaslužan za osnivanje crkvenih i samostanskih ustanova, dajući poticaj za utemeljenje ženskoga benediktinskog samostana sv. Justine, namijenjenoga djevojkama pučankama, i podizanje istoimene crkve uz samostan. Njegovom zaslugom u rapskoj stolnici sv. Marije utemeljen je i sanktuarij u koji su pohranjene relikvije svetaca i povlastice kroz povijest dodijeljene rapskoj komuni i Crkvi. U tome razdoblju započinju i neke promjene u oblicima pobožnosti, kao što je primjerice unošenje novih svetaca (sv. Marin) u rapski *Communio sanctorum*, zatim uspostavljanje blagdana u čast »uplakanoga krža«, vezanog uz čudo koje se dogodilo 1559. godine. Iako su u rapskoj komuni i distriktu od srednjega vijeka djelovale mnoge bratovštine, njih dvadesetak, od kojih je najstarija bila ona sv. Kristofora iz druge polovine XIV. stoljeća, ipak su u ranome novom vijeku one pomalo gubile svoj prvotni smisao okupljanja laika radi zajedničke pobožnosti, i više su se bile usmjerile na udruživanje i zaštitu članova povezanih preko zajedničke struke. Stoga je na poticaj vizitatora Augustina Valiera u Rabu osnovano i karitativno društvo koje je, uz bratovštine, imalo posebnu ulogu u materijalnoj i duhovnoj skrbi za najsiromašnije članove društva.

Prema zapisima iz Valierove vizitacije, kod vjernika laika bila je uočljivija mnogo veća disciplina u odnosu na kler. Pučka pobožnost (patricija i pučana) očitovala se odlaskom u crkvu za vrijeme blagdana, na nedjeljnu sv. misu, kroz hodočašća (najčešće u Italiju: Rim, Asizi, Calena), u sudjelovanju u procesijama i ostavljanju pobožnih legata crkvenim ustanovama i osobama i sl.

Na temelju izloženoga moguće je zaključiti da su se u Rapskoj biskupiji u drugoj polovini XVI. stoljeća, usprkos gospodarskoj stagnaciji, demografskoj depopulaciji i ratnim okolnostima, dogodile znatnije promjene, napose na duhovnome planu, u skladu sa smjernicama Tridentuskoga koncila.

Summary

ECCLESIASTICAL CIRCUMSTANCES IN THE BISHOPRIC OF RAB DURING THE 16TH CENTURY

On the basis of the available literature and published sources author of this article has tried to reconstruct social and ecclesiastical circumstances in the realm of the bishopric of Rab during the sixteenth century. Moreover she also describes the state of the contemporary political and economic affairs that influenced greatly life of the commune of Rab. The author also has paid attention to the material and moral status of the Church in Rab before and after the Council of Trent (1545-1563), which marked a turning point in the history of the Catholic Church and was beginning of the Catholic renovation that partly influenced life of the Church of Rab in the second half of the sixteenth century.

KEY WORDS: *Rab, bishopric of Rab, early modern period, ecclesiastical history.*